

Jaargang 10 December 2002 Nummer 8

Facta

THEMA: AFRIKA

- 2 Afro-pessimisme op hoog niveau - Jan Abbink
- 6 Kameroen en de ingewikkelde waarheid - over clichés, culturele misverstanden en mannelijke media - Femke Molenaar
- 9 Column: Anatomie van de onderbuik - Willem Trommel
- 10 Categorieën en hun consequenties - Barbara Oomen
- 12 Toerisme: Afrika's hoop? - Wouter van Beek
- 16 AIDS als ontwikkelingsprobleem - M. Wegelin-Schuringa en D.K. Warndorff
- 20 De voetbalverslaggever - Liesbet van Zoonen

Thema: Afrika

In dit laatste nummer van 2003 aandacht voor een continent dat door voortdurende negatieve publiciteit uitsluitend zwart lijkt gekleurd: van de dramatische gevolgen van de Miss-Worldverkiezing tot aanhoudende berichten over hongersnood en armoede. Facta schetst daar tegenover geen 'geforceerd rooskleurig' beeld. Wel brengen wetenschappers wat broodnodige nuance aan. Vanaf pagina 2.

Cultuurpessimist heeft meer kleur

2

Roel van der Veen schreef een nieuw standaardwerk over Afrika. Het oordeel van Jan Abbink: uitstekend gedocumenteerd, maar heeft Afrika niet ook iets dat wij kunnen bewonderen?

10e jaargang, nr. 8, december 2002

Facta - sociaal-wetenschappelijk magazine is een uitgave van NVMC en SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen in samenwerking met Koninklijke Van Gorcum. Facta verschijnt acht keer per jaar. Website: <http://www.siswo.uva.nl>

Redactie

Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270663 / 45, fax 020 6229430, e-mail: facta@siswo.uva.nl

Hoofdredactie: Henk Jansen. Redactiesecretariaat: Marja Harms
Redactie: Michiel Beker, Talja Blokland, Marlies Eijssink, Jos de Haan, Eddy van Hijum, Giseline Kuipers, Femke Molenaar (eindredactie), Sara Rubbens, Martijn de Wit

Medewerkers

René Gabriëls, Andries Hoogerwerf, Edith de Leeuw, Wil Pansters, Dick Pels, Jacques Tacq, Willem Trommel, Liesbet van Zoonen

Fotografie

Rien van der Leeden, Rotterdam; Carla Schoo, Amsterdam

Desktop Publishing

Peter de Kroon, Annette van de Sluis

Colofon

- 21 Personalia
- 22 Facta-debat: Hoe vestig je een reputatie en welke invloed heeft dat op je werk?
- Pieter Pekelharing
- 26 Dualisme in de lokale democratie - Eddy van Hijum
- 29 Baanbrekers: Ciska Joldersma: 'Een politiek betoog staat dicht bij je hart' - Femke Molenaar
- 30 Gesignaleerd - René Gabriëls

Vrouw met meer mannen, moeder met leenkind

6

Het gezin is geen hoeksteen van de samenleving in Afrika. In Kameroen lenen moeders hun kinderen uit: goed voor ze. Ze trouwen er met meerdere mannen, en zijn tegelijkertijd zelf iemands eerste of tweede vrouw. Emancipatieprogramma's? Weg ermee, zegt Catrien Notermans.

Uniek denken als groepsproces

22

In het vorige nummer zag u een voorproefje van het Facta-debat *Individu of netwerk?* In dit nummer een uitgebreid verslag van deze wedstrijd sociologie-filosofie. Is een beroemde filosoof nu een briljant denker of lijdt hij aan zelfoverschatting? Herman Philipse, Johan Goudsblom en Amerikaan Randall Collins.

- 31 SISWO
- 32 Nieuws van de Verenigingen
- 32 Calls

Omslagfoto: Rien van der Leeden

Druk, vormgeving en administratie
Koninklijke Van Gorcum, Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592 379555, fax 0592-379552, e-mail: info@vgorcum.nl
website: <http://www.vangorcum.nl/>
Abonnementen: Advertenties:
Particulier €42,50 1/1 pagina €545,45
Instellingen €70,00 1/2 pagina €318,18
Studenten €27,50 1/4 pagina €204,55
Los nummer €7,50 inleggen folder €818,18

ISSN 0928-5350 - Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Advertenties
Koninklijke Van Gorcum bv, Hans Koorn telefoon 0592-376933

Afro-pessimisme op hoog niveau

Jan Abbink

Afro-pessimisme is al een tijdje uit. Maar Afroptimist zijn is nog veel te moeilijk. Dat blijkt maar weer eens uit Roel van der Veen's gloednieuwe standaardwerk over dat continent. Volgens Jan Abbink (Afrika Studiecentrum) ontbreken er toch een paar kleuren in Van der Veen's spectrum.

Het is moeilijk Afroptimist te zijn. In *Afrika, van Koude Oorlog naar de 21e Eeuw* geeft topambtenaar Roel van der Veen een wijsd overzicht van de zorgwekkende politieke en maatschappelijke ontwikkelingen van een geplaagd continent¹. Het wil maar niet lukken Afrika op te tillen in de vaart der volkeren. Afro-pessimisme is al een tijdje uit de mode², maar een alternatief komt niet van de grond, behalve dan dat vele waarnemers ritueel hun vertrouwen blijven uitspreken in de 'veerkracht' en het 'optimisme' van de Afrikanen zelf. Die eigenschappen zijn zeker aanwezig - zie bv. R. Kapuscinski's *The Shadow of the Sun*³ - en de inventiviteit van gewone Afrikanen om aan het regime van de eigen politieke elites en hun wanbeleid te ontsnappen is bewonderenswaardig. Maar je komt met zo'n benadering toch niet ver genoeg om de persistente malaise van alledag te verklaren. Roel van der Veen geeft zich over aan een nuchtere beschrijving van de Afrikaanse stagnatie en eindigt niet met een geforceerd rooskleurig beeld van de toekomst. Zoals hij zegt op p. 433: 'Realistische oplossingen voor de enorme uitdagingen zijn niet in zicht.' Zijn verhaal bevestigt echter de dominante perceptie van algehele uitzichtloosheid en houdt te veel onze eigen samenleving op als het enige voorbeeld om te volgen.

Roel van der Veen is historicus en hoge ambtenaar op het ministerie van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelings-samenwerking. Hij schreef dit werk *à titre personnel* en niet als beleidsmedewerker van het Ministerie. In zijn bedoeling om een algemeen overzichtswerk over de eigentijdse geschiedenis van Afrika te schrijven, is hij zeer goed geslaagd. Het is een leesbaar, informatief en engagerend werk geworden dat alle heikele kwesties in de Afrika-discussies aan de orde stelt: de economische problemen, de marginale rol van het continent in de wereld, de grote sociale en politieke impasses, de criminalisering, de desintegratieprocessen en ook de rol van sociaal-culturele kenmerken die 'ontwikkeling' en 'vooruitgang' zouden belemmeren. Van der Veen schuwt provocerende stellingnamen niet. Het is een uitstekend gedocumenteerd overzicht, hoewel met 456 pagina's wel veel te omvangrijk. Aangezien er eigenlijk geen goede boeken van dit soort zijn - bedoeld voor een groter, niet-specialistisch publiek - voldoet het in Nederland in een behoefte. Het is een inleidend 'handboek' over de problemen en raadselen van het Afrikaanse continent voor iedereen met enige Afrika-affiniteit en interesse voor internationale politiek.

Afrika...

Cliché

De boodschap is echter wel weer erg deprimerend. Het effect is: het wordt allemaal niks met Afrika. Aan de ene kant is het waar - Afrika biedt een trieste aanblik en ieder die er langere tijd heeft geleefd, weet hoe ellendig het kan zijn voor de doorsnee Afrikaan: de onbetrouwbare regeringen, de corruptie, de willekeur, de roofelites, de afbrokkelende diensten, de alledaagse misdaad, de slechte en onverschillige gezondheidszorg, de surrealistische trucs van de bureaucratie, de milieuvernietiging, het geweld, de wanhoop en de schrijnende armoede. Het is ook waar dat we niet apologetisch moeten stellen dat het allemaal wel meevalt. Cliché's als 'Afrika heeft een "groot potentieel"' en 'Afrikanen zijn "zo dynamisch"' zetten - hoewel waar - niet veel zoden aan de dijk. Ook de meest overtuigde Afroptimist moet toegeven dat het droevig is gesteld. De deconfiture van Zimbabwe, een land waar het redelijk ging vóór Mugabe aan zijn criminele vernietigingspolitiek begon, is een schrijnend voorbeeld dat Van der Veen's betoog lijkt te onderschrijven.

Maar de diversiteit, de eilanden van succes en bloei, de sociale flexibiliteit, de inventiviteit en integriteit van honderdduizenden individuen, en de culturele hulpbronnen van Afrika zijn er ook. Afrika neerzetten als een over de hele linie hopeloos continent is zinloos. Ook zijn kwesties van 'voortgang' en morele superioriteit niet meer zo duidelijk. Moet Afrika dezelfde weg gaan als de modern-industriële wereld? En welke weg eigenlijk? De toestand van de ontwikkelde wereld van nu toont ook aan dat materiële voortgang en welvaart op zich niet morele of sociale voortgang betekenen, hoewel dit nog altijd de stilzwijgende assumptie is. Veel van de manifestaties der modern-industriële samenlevingen roept ergernis en minachting op in Afrika.

Het boek van Van der Veen munt niet uit door analytische diepgang. Het is een vooral historisch betoog - een

lange thematische kroniek met hoofdstukken over de koude oorlog, economische neergang, democratisering, de 'Afrikaanse renaissance', desintegratie, oorlog, globalisering, de jeugdige bevolking, armoede en hulp, en 'stabiliteit'. Alles wordt uitvoerig beschreven en impliciet gespiegeld aan onze ontwikkelde, westerse maatschappij. Maar diepergravende verklaringen van de waargenomen processen in Afrika blijven eigenlijk uit; misschien omdat de auteur *alles* wil verklaren. De aanzetten tot analyse veranderen meestal in meer beschrijvingen van hoe erg het is en hoezeer de zaken vastzitten. Verreweg de grootste rol in het bestendigen van de ellende spelen volgens Van der Veen de Afrikanen zelf, met name hun regeringen of wat daarvoor doorgaat. De factor die de auteur het belangrijkste vindt, is de *staat*. Voor hem en vele andere waarnemers is de staat dé zwakke plek in Afrika (p. 12). Opvallend is overigens dat de invloed van Afrikaanse politieke filosofieën⁴ op de vorming van efficiënte, democratische staten nauwelijks merkbaar is geweest. Ook besteedt hij grote aandacht aan het verband van intern-Afrikaanse en *internationale* factoren die de moderne Afrikaanse geschiedenis bepalen (p. 13). Maar hij neigt er in de loop van het betoog toe om die internationale factoren slechts als randvoorwaarden te zien en de interne ontwikkelingen als beslissend. Tijdens de presentatie van dit boek op 17 oktober dit jaar tijdens een seminar op het Afrika Studiecentrum te Leiden stelde hij bijvoorbeeld dat al die argumenten over de grote rol van het kolonialisme, de mondialisering en specifiek van de internationale instanties als World Bank, IMF en de donorlanden bij het bestendigen van de Afrikaanse malaise 'eigenlijk onzin' zijn (zie ook p. 418). Ze verklaren voor hem niets van waarom het zo lang duurt dat Afrika enige betekenisvolle voortgang laat zien in welvaartsontwikkeling, conflictoplossingen, betere gezondheidszorg of sociale vrede. Dit is zo'n provocerende, maar eigenlijk onacceptabele bewering. Met dit soort beweringen biedt dit boek stof voor het weer opnemen van het debat over 'ontwikkelingssamenwerking' dat in het huidige provincialistische politieke klimaat in Nederland in het slop lijkt te raken. Afrika blijft echter direct deel uitmaken van onze problemen door de effecten van onder andere internationale migratie, criminele netwerken, gezondheids- en milieuproblemen, voedselvoorziening en klimaatsverandering.

Lijken

Het betoog blijft sterk gekenmerkt door een soort generaliserende beleidsvisie op de problematiek. Niet dat Van der Veen als beleidsmaker/ambtenaar schrijft, maar wegens zijn aandacht voor de grote lijnen en de impliciete visie dat Afrika eigenlijk alles mist dat wij al hebben en dat de weg voorwaarts is om meer te gaan lijken op ons. De idee dat Afrikanen iets hebben dat wij zouden kunnen bewonderen, dat wij niet hebben, in bijvoorbeeld spirituele cultuur, hun civiliteit, hun sociale en familieverbanden, hun lokale samenlevingen, hun kunst en cultuur, is nauwelijks te vinden. Deze zaken hebben echter in het leven van de meeste Afrikanen groot belang als elementen van positieve zelfidentificatie in een wereld van materiële ellende en politieke willekeur.

Hebben Afrikanen niet ook iets dat wij bewonderen?

Men kan dan wel een algemeen overzichtswerk willen schrijven, maar dat ontslaat de auteur er niet van om toch niet een wat meer open en multidimensionaal beeld van het continent te schetsen, meer gezien vanuit de problematiek van de gewone bevolking. In dit verband is het ook opvallend dat er relatief weinig aandacht wordt besteed aan religieuze verschijnselen, terwijl religie in al haar diversiteit een van de belangrijkste aandrijvers is van de sociaal-politieke dynamiek in Afrika. Ook het feit dat het islamisme in haar gewelddadige, intolerante vormen in Afrika weinig aanhang heeft (Soedanese regering, Noord Nigeria en islamitische jeugdbewegingen in diverse landen daargelaten) wordt te weinig diepgaand besproken. Het heeft echter grote relevantie. Afrikanen zijn niet erg ontvankelijk voor islamisme zoals we dat vooral in Arabische landen kennen, terwijl de materiële ellende in Afrika toch beduidend erger is dan in die Arabische wereld. Wel wijst Van der Veen op het gevaar van islamistische radicalisering in Afrika. Er is inderdaad sprake van een groot, extern gefinancierd offensief van Aziatische en Saoedische islammissionarissen in Afrika aan de gang. Maar hoever de invloed hiervan zal reiken, is onzeker. Tevens is er een spectaculaire groei van sterk zendingsgerichte pinkstergemeentewegingen (Pentecostalisme), maar we lezen ook hier weinig over.

Zelfregulerend

Van der Veens opvatting dat de (falende) staat de belangrijkste factor en verklaring is voor de ellende in Afrika, valt voor een groot deel te onderschrijven. Maar betekent dat dan dat al die landen zonder ons soort surveillerende en alles regelende staat hopeloos verloren zijn? Zijn er andere vormen denkbaar? Het voorbeeld van Somalië wordt in dit verband vaak genoemd. De algemene negatieve beeldvorming in de media en bij politici over Somalië, waar de centrale staat verdween in 1991, verhult

dat dit land *at the grassroots* helemaal niet in totale chaos verkeert. De regio rond Mogadishu en enkele andere delen in het zuiden zijn weliswaar zeer instabiel, maar in verreweg de meeste gebieden is van beneden af een soort van zelfregulerende politieke verbanden opgekomen via welke vele zaken weer werken. De staat zoals wij die kennen, hoeft niet 'onontbeerlijk' te zijn.

Ouderschatten

En dan de opvatting dat de buitenlandse invloeden weinig verklaren van de aanhoudende malaise van nu. Terecht moet de hele verantwoordelijkheid voor de hedendaagse problemen, nu meer dan veertig jaar na de onafhankelijkheid, niet op conto van 'het Westen' of de ontwikkelde wereld worden geschoven. Maar vergeten wordt vaak de dramatische en op lange termijn doorwerkende impact van het kolonialisme op Afrika: onderwerping met geweld, de onderdrukking van reeksen locale opstanden, ontvolking en genocidale campagnes (voorbeeld: Herero-gebied in Namibië), systematische moord op de opgeleide intelligentsia en de locale geestelijkheid (voorbeeld: Italië in Ethiopië in 1935-41), persistente culturele vernedering, en de aanhoudende roof van vrijwel alle hulpbronnen - van grootwild, delfstoffen, mineralen en agrarische producten tot en met kunst. Veel commentatoren zijn hier gewoon niet van op de hoogte of onderschatten hoe de internalisatie van vernedering en geweld op lange termijn sociaal en cultureel doorwerkt. Vergeten worden ook zwaarwegende economische ongelijkheden die actief in stand worden gehouden. Denk bijvoorbeeld aan de jaarlijkse kapitaalstroom uit Afrika van honderden miljoenen dollars, veel meer dan de 'ontwikkelingshulp' die erin komt, of het feit dat de miljarden aan steun aan Afrika na de onafhankelijkheid allang zijn overtroffen door de geaccumuleerde som van de door de VS en de EU gegeven landbouwsubsidies aan de eigen boeren. Afrikaanse agrarische producenten krijgen geen poot aan de grond op de westerse markten. Het Europese dumpen van vlees en melkpoeder in West-Afrika is een ander voorbeeld: het leidde tot grote verstoring van de locale economie en verarming van de veehouders. De invoering van een WTO (World Trade Organization)-regime voor Afrika - een marktfundamentalisme van de grofste soort - zou echter ook desastreus zijn. In dit boek worden de effecten van de huidige transnationale orde - economisch, crimineel, politiek en cultureel - onderschat. Waar Van der Veen dan lijkt uit te komen, is een verklaring van de malaise uit de sociaal-culturele kenmerken van de Afrikaanse samenlevingen in combinatie met zijn visie op de politiek als *zero-sum game* en vergeven van cliëntelisme. De invloed van deze kenmerken negeren zou inderdaad onhistorisch zijn. Voor de Europese geschiedenis heeft onder andere de Franse historische socioloog Emmanuel Todd op boeiende wijze de correlaties tussen familietypen en materiële en politieke vooruitgang blootgelegd in zijn werk *The Causes of Progress*.⁵ Culturele waarden rond religie, ritueel, bovennatuurlijke beïnvloeding, ondeelbaarheid van de macht, verwantschapsverplichtingen en dergelijke spelen in Afrika nog steeds een grote rol, ook in het openbare leven, en vaak bevorderen ze

Foto's Sara Rubbens

Afrika...

onredelijkheid, willekeur en conflict. Het is ongepast dit thema als taboe te betitelen in de studie van Afrika's problemen (dit gebeurt vaak omdat het aankaarten van 'schadelijke Afrikaanse waarden' te zeer de populaire perceptie ondersteunt van Afrika als het continent van onwetendheid, bijgeloof en familieterreur die productieve investeringen tegenhoudt). Deze culturele argumentatie is niet nieuw, maar blijft moeilijk te onderzoeken of te staven. Vergeten wordt ook vaak dat Afrikaanse waarden en tradities juist verdwenen of vernietigd zijn door kolonialisme, postkoloniaal beleid en de moderniteit. Een bijna exclusief culturalistische visie op ontwikkeling is ook bekend uit het recente werk van mensen als D. Landes⁶, en L. Harrison en S. Huntington⁷. Die visie heeft nogal problematische kanten. Waar de stamvader van deze benadering (Max Weber in *Die protestantische Ethik*) nog de nodige voorzichtigheid en nuance hanteerde, lijkt die te verdwijnen in het hedendaagse culturalisme. Van der Veen schaat zich niet duidelijk in dit kamp, maar neigt wel naar puur interne 'verklaringen' van Afrika's ellende. Dit is waar zijn betoog herhaaldelijk analytisch tekortschiet, of althans veel te kort door de bocht gaat. Een verdienste is het wel om de rol van interne, sociaalculturele factoren weer op de agenda te plaatsten: nieuw empirisch onderzoek naar de wisselwerking hiervan met de bredere politieke omgeving is zeer de moeite waard.

Complexiteit

Maar er zijn geen gemakkelijke uitwegen aan te geven en er is geen duidelijk moreel gelijk. Er zijn vele misvattingen in het spel over de 'regeerbaarheid' van Afrikaanse samenlevingen en over de processen en niveaus die macht of gezag (re)produceren. Afrikaanse samenlevingen hebben niet de voorwaarden voor snelle economische groei, sociale cohesie, institutionele democratie en verdelende rechtvaardigheid. Een

klassieke staat zal niet goed gedijen. Economische vooruitgang wordt tenietgedaan door de losgeslagen bevolkingsgroei. Afrikaanse elites zijn niet vrij te pleiten van ingesleten wangedrag via onverbloemde patronage en onderdrukking, onkunde en gebrek aan toewijding aan hun eigen landen. Dit is het verwijt dat gewone Afrikanen ook altijd weer maken aan hun leiders. Maar veel van de politieke systemen zijn mede resultaat van geïmporteerde staatsstructuren die de traditionele kaders van legitiem gezag, recht en lokale autonomie met geweld en intimidatie aan de kant hebben gezet. Evenmin hebben de mondiale elites en ondernemingen (eerst westerse, maar nu in toenemende mate Aziatische, Oost-Europese en Arabische) er moeite mee om lokaal wanbeleid te blijven steunen als de goedkope hulpbronnen maar blijven komen, wapens kunnen worden afgezet en de 'stabiliteit' op korte termijn maar wordt gehandhaafd. Het is een open deur, maar een rationele mondiale orde is nog ver weg. Het blijft echter van groot belang om de alledaagse Afrikaanse werkelijkheid, de snel veranderende politieke en sociale structuren en de culturele complexiteit van het continent te volgen. Roel van der Veens boek is een uitstekende algemene inleiding tot de problematiek. Er zijn weinig boeken over Afrika waarmee men beter kan beginnen dan dit, maar dan moet men daarna meteen verder zoeken naar nuanceren en verdieping.

Prof. dr. G.J. Abbink is als onderzoeker verbonden aan het Afrika Studiecentrum in Leiden. Hij is daar hoofd van de CPI-groep (Culture, Politics and Inequality). Tevens is hij bijzonder hoogleraar 'Processen van etnisering en identiteitsvorming in Afrika' bij de Afdeling Culturele Antropologie / Sociologie der Niet-Westerse Samenlevingen aan de Vrije Universiteit, Amsterdam.

Noten

1. Amsterdam: KIT Publishers, 2002. Prijs: Euro 29,-
2. Zie o.a.: M. Levallois - Actualité de l'afro-pessimisme. - In: *Afrique Contemporaine* (1996) 179, p. 3-15; D.F. Bryceson - Of criminals and clients : African culture and Afro-pessimism in a globalized world. - In: *Canadian Journal of African Studies* 34 (2001) p. 417-42.
3. Verschenen in London bij Allen Lane - The Penguin Press, 2001.
4. Zie P. Boele van Hensbroek - *African Political Philosophy, 1860-1995 : An Inquiry into Three Families of Discourse* (Groningen, 1998).
5. E. Todd - *The Causes of Progress : Culture, Authority and Change* (Oxford, 1987). Zie ook zijn: *The Explanation of Ideology : Family Structures and Social Systems* (Oxford, 1985).
6. D. Landes - *The Wealth and Poverty of Nations : Why Some Are So Rich and Some So Poor* (London, 1998).
7. L. Harrison & S. Huntington (eds.) - *Culture Matters : How Values Shape Human Progress* (New York, 2000). In dit boek staat een zeer hard betoog tegen 'de' Afrikaanse cultuur van Daniel Etounga-Manguelle (een Kameroenees): 'Does Africa need a Cultural Adjustment Program?', p. 65-77.

Kameroen en de inge

Over clichés, culturele misverstanden en mannelijke media

Een nauwe band tussen ouders en kinderen is natuurlijk. Polygamie betekent onderdrukking van vrouwen. En: de zoektocht naar een grote liefde is een onvermijdelijke menselijke behoefte.

De drie bovenstaande stellingen slaan de plank volledig mis. Althans: ze zijn helemaal niet zo universeel als de gemiddelde westerling aanneemt. Catrien Notermans deed onderzoek in Kameroen en kwam tot verrassende conclusies.

Femke Molenaar

'Nee. Het is allemaal veel ingewikkelder.' Dat is het antwoord van de Nijmeegse antropologe en Afrikanist Catrien Notermans op 90 procent van de vragen die beginnen met 'is het in Afrika zo dat...'. De conclusie is dan ook dat het trekken van conclusies onmogelijk is. Een beeld schetsen van 'de situatie in Afrika' komt altijd hoe dan ook neer op veel te grove generalisaties. Notermans: 'Ik erger me verschrikkelijk als dit thema langs komt bij tv-programma's als Barend en Van Dorp. Ik hoef zo'n programma maar aan te zetten of ik hoor oorlog, armoede en Aids. Ook de wetenschap zit vol cliché-beelden. Vooral op het gebied van vrouwen. In het geval van polygamie wordt óf gezegd dat dat slavernij betekent voor vrouwen, óf, als de betreffende vrouwen zelf tevreden blijken met hun situatie, dat dat is omdat de echtgenotes

de huishoudelijke taken op die manier zo handig kunnen verdelen. Dat ligt in de praktijk dus inderdaad veel ingewikkelder.'

En Notermans is de laatste om clichébeelden door andere te willen vervangen. 'Ik kan in feite niet eens zeggen hoe 'het' in Kameroen is, want ik heb maar in één stad, in het binnenland, onderzoek gedaan. Laat staan dat ik iets over heel Afrika ga zeggen.'

Afgebakend

Antropologie op locatie betekent vandaag de dag nog zelden 'exotisch stammenonderzoek'. Alleen al omdat die stammen lang niet overal (meer) bestaan. Notermans: 'In mijn onderzoek was bijvoorbeeld het begrip autochtoon en allochtoon heel moeilijk te definiëren. Binnen de stad bestonden er veel verschillende groepen en dialecten, die op hun beurt ook weer continu in beweging waren. Het is dus niet zo dat alleen de westerse wereld allerlei invloeden van buitenaf ondergaat, terwijl er in de tropen dorpen nog met palen zijn afgebakend van de buitenwereld.' Hedendaags antropologisch onderzoek richt zich dus

Studenten vragen: 'Is er dan helemaal geen liefde in Afrika?'

wikkelde waarheid

noodzakelijkerwijs eerder op thema's dan op afgebakende groepen.

Laten we, in een summiere poging de grondbeginselen van een fundamenteel andere en ingewikkelde cultuur te doorgronden, eens naar de polygamie kijken. Toen Catrien Notermans begin jaren negentig begon met haar onderzoek in Kameroen, bleek al snel na aankomst in het onderzoeksgebied dat er helemaal geen eenzijdige situatie bestond van mannen die met meerdere vrouwen getrouwd waren. 'Vrouwen waren op hun beurt ook met verschillende mannen getrouwd (polyandrie). Althans volgens de definitie van een huwelijk die men daar hanteert. Wonen man en vrouw samen in een huis en deelt men voedsel, dan zijn ze "getrouwd" volgens de lokale norm.'

Exotisch

'Ook ikzelf werd geconfronteerd met mijn westerse vooroordelen. Ik had, gek genoeg, in het begin helemaal niet door dat die informele polyandrie bestond, puur omdat ik er vanuit ging dat polygynie (de verzamelnaam

voor polyandrie en polygamie) betekent dat mannen met meerdere vrouwen getrouwd waren. Pas na een hele tijd viel het kwartje, terwijl ik al wel allerlei aantekeningen had gemaakt waaruit achteraf bleek hoe het werkelijk zat.'

Notermans denkt dat haar aanvankelijke vooroordeel te maken heeft met het vaak mannelijke perspectief van waaruit de westerse media berichten. 'Polygynie is een exotisch onderwerp dat heel erg afwijkt van onze eigen waarden en normen. Daardoor is er heel veel over gezegd en geschreven, vooral in negatieve zin. Polygynie wordt gezien als goed voor mannen: het zou meer aanzien, meer macht en meer nageslacht betekenen. Terwijl het voor vrouwen onvriendelijk zou zijn: een soort slavernij. Je ziet dat ontwikkelingswerkers nu steeds weer teruggrijpen op dat, van oorsprong missionaire, discours. Hulpprogramma's worden nog steeds ontwikkeld vanuit de gedachte dat vrouwen bewust moeten worden gemaakt van hun slechte situatie. Daarom werd het een van mijn drijfveren om daar onderzoek te doen: ik kon mij niet voorstellen dat, als het allemaal werkelijk alleen maar slecht was voor vrouwen, zij er zelf niets aan zouden doen.'

'Kinderen worden afgestaan, maar niet uit armoede'

Notermans wil niet beweren dat het allemaal vrijheid, blijheid is wat de klok slaat. Ook het polygyne huwelijk levert wel degelijk problemen op: eerste vrouwen die zich aan de kant voelen gezet door tweede en het voedsel en bed niet meer (mogen) delen met hun man. 'Maar aan de andere kant ligt het recht op echtscheiding weer bij de vrouw. Scheidingen komen trouwens veel voor in polygyne samenlevingen. De meeste huwelijken duren tussen de een en de zeven jaar.' De vergelijking met de westerse hedendaagse samenleving ligt voor het oprapen. Ze vervolgt: 'Door hun verschillende relaties (en uitgebreide familie) hebben de vrouwen in Kameroen een netwerk dat hun sociale en economische bestaan garandeert. Aids-campagnes die monogamie bepleiten zijn dan ook volkomen misplaatst. Dan neem je hun hele machtspositie af! Hetzelfde geldt overigens voor anti-prostitutiecampagnes en andere zogenaamde emancipatie-programma's. Vrouwen zien zichzelf helemaal niet als zwak of als prostituee omdat ze geld krijgen van verschillende mannen. Het is gewoon onderdeel van een uitwisseling van verschillende basisbehoeften.'

Fouten

Wie een tijdje met Notermans praat, begint langzamerhand aan steeds meer zaken te twijfelen. Want, als het met de polygame huwelijken in Kameroen zo anders zit dan wij voor vanzelfsprekend aannemen, hoe is het dan gesteld met zaken als bijvoorbeeld vrouwenbesnijdenis die uitsluitend negatieve publiciteit krijgen in de westerse media? Notermans durft er geen uitspraak over te doen. 'Maar het zou best eens kunnen dat het allemaal veel genuanceerder ligt, ja.' Wel verbaast ze zich openlijk over het gebrek aan belangstelling binnen de ontwikkelingssector voor antropologen. 'De afgestudeerden hier (universiteit Nijmegen, red.) willen graag aan de slag bij een van hun favoriete (hulp)organisaties. Maar die zijn eerder op zoek naar ingenieurs, economen en dergelijke. Zelden antropologen. Terwijl deze wetenschappers er nu juist voor zouden kunnen zorgen dat er minder fouten worden gemaakt.'

In Kameroen hebben vrouwen overigens niet alleen zelf meerdere mannen, ze houden ook de polygamie van hun mannen bewust in stand. Met als argument: 'Laat hij maar met haar trouwen. Dan weet ik tenminste wie zij is.' (Dat betekent niet dat alles koek en ei is tussen de echtgenotes. Ze zijn wel degelijk rivalen. Ze verdelen de taken bovendien zelden, maar voeren in hun eentje een soort minihuishoudens. Het argument van de 'gezellige taakverdeling' in een huis met meerdere echtgenotes raakt dus kant nog wal.) 'Eerstejaars antropologiestudenten reageren vaak geschokt', zegt Notermans, 'als ik ze vertel dat jonge meisjes in Kameroen helemaal niet bezig zijn met het

vinden van hun grote liefde. Dat zakelijke, dat praktische van al die verschillende relaties tegelijk past niet bij hun romantische beeld. "Bestaat er dan helemaal geen liefde in Afrika?", vragen ze me. Het westerse ideaal van één man met één vrouw wordt hier vaak als natuurlijk gezien, terwijl jonge Kameroense meisjes juist die romantische liefde als irrationeel zien.'

Rijkdom

Nog een paar voorbeelden van culturele misverstanden: In 'het Westen' wordt vaak gedacht dat kinderen door de moeder worden 'weggedaan', of zelfs 'verkocht' uit armoede. Kinderen (in grote aantallen) zouden ook een primaire functie hebben als 'oudedagsvoorziening' voor hun ouders.

Notermans: 'Dat laatste argument ben ik in ieder geval nergens in mijn onderzoek tegengekomen. Men is helemaal niet bezig met 'later', maar met de machtsverhoudingen nu. Kinderen worden bovendien zelf als rijkdom gezien, niet het feit dat ze voor hun ouders zouden kunnen zorgen.'

Uit Notermans' tweede onderzoek in Kameroen, dat zich specifiek op ouder-kindrelaties richtte, bleek dat kinderen vaak door moeders aan elkaar of aan andere familieleden worden 'uitgeleend'. 'Moeders namen vaak kinderen van anderen in huis terwijl ze het zelf ook helemaal niet breed hadden. Dat had dus niets met armoede te maken. Een kind bij je houden, wordt als egoïstisch gezien. Het is juist goed voor de ontwikkeling als je kind door zoveel mogelijk verschillende mensen wordt grootgebracht en beïnvloed.'

Maar ook binnen dit gebruik zijn er weer nuances: 'In werkelijkheid speelt bij dat 'kind uitlenen' ook wel eens de angst voor een eerste echtgenote mee die jaloers is op het kroost van de tweede. Verhalen over hekserij en vergiftiging van 'tweede' kinderen zijn niet uitzonderlijk. Het is dus ook veiliger om een kind uit huis te plaatsen. Overigens speelt men het altijd zo dat een tante of oom om een kind 'vraagt'. Een moeder die een kind 'aanbiedt' wordt als slecht gezien.'

'In plaats van een nauwe ouder-kindrelatie, zag ik eerder dat broers en zussen een nauw contact onderhielden. Dat grotere familieverband is heel belangrijk en betekent tegelijkertijd dat de moeder niet zo snel de zondebok is voor als een kind bijvoorbeeld het slechte pad op gaat. De moeder wordt door haar kinderen wel als een heilige vereerd, maar er ligt niet zoveel druk op haar.' En de biologische vader dan? Notermans: 'Die doet er eigenlijk niet zoveel toe. De voedselband (de mensen met wie je je voedsel deelt) is belangrijker dan de genetische band.'

Catrien Notermans, die momenteel het leeuwendeel van de tijd met onderwijs bezig is, zou haar onderzoek in Kameroen het liefste afronden met een derde bezoek. In dit laatste deel van de trilogie wil ze zich vooral richten op begrafenisrituelen. 'Bij een begrafenis komen al die verschillende banden en familierelaties weer bij elkaar bij het graf. Dat zou dus een mooie afsluiting zijn.'

Femke Molenaar is redacteur van Facta

Anatomie van de onderbuik

Willem Trommel

Stel, u staat op het punt om een tweedehands auto te kopen. Een buitenkansje, want u was al heel lang op zoek naar een betaalbaar exemplaar van dit model. En nu staat hij daar te glimmen, in uw favoriete kleur. Doen? Nog één keer probeert u de joviale verkoper uit de tent te lokken. 'Vijf jaar oud en toch maar 15.000 op de teller?' En ja hoor, op diens bleke gelaat verschijnt nu onmiskenbaar een bloesje. Conclusie: wegwezen!

Emotionele uitingen verschaffen dikwijls waardevolle informatie wanneer u een belangrijk besluit moet nemen. Sensibele mensen hebben op dit vlak een voorsprong. Al zijn de tekenen van schaamte en/of onzekerheid bij de verkoper nog zo onopvallend, de gevoelige mens herkent ze uit duizenden en weet vervolgens wat hem te doen staat.

Al met al deugt er iets niet aan de populaire opvatting dat emoties een rationele besluitvorming alleen maar in de weg staan. Zelfs Adam Smith, die de basis legde voor het rationele mensbeeld in de economie, wist wel beter. In zijn eerste boek (*Theory of Moral Sentiments*, 1759) liet hij zien dat verstandige besluiten juist gedijen bij een goed ontwikkeld inlevingsvermogen in de zielenroerselen van medemensen.

Deze empathische kwaliteiten komen vooral van pas bij zogenaamde 'verbintenisproblemen'. Is het verstandig met deze of gene autoverkoper in zee te gaan? Hoe kies ik een werkgever die mij niet als stupide werkezel behandelt? En wat te denken van die leuke vrouw die zo graag haar leven met mij wil delen? Hoe weet ik dat ze er straks niet met de eerste de beste macho vandoor gaat? Achtereenvolgens zijn het uitingen van integriteit, loyaliteit en liefde die mij in deze kwesties tot bevredigende besluiten kunnen brengen.

Nu is het lang niet altijd makkelijk om de emoties van anderen op waarde te schatten. De menselijke beschaving kent dan ook een prachtig alternatief, namelijk die van de institutionele interventie. Een verplichte APK-keuring, het arbeidsrecht en het huwelijk beperken in de bovenstaande voorbeelden de noodzaak van sensibiliteit. Instituties maken het verbintenisrisico beheersbaar en genereren onderling vertrouwen. Voorwaarde daarbij is wel dat de instituties in kwestie passen bij het morele sentiment in de samenleving. Precies op dit punt gaat momenteel veel mis. Zo stak een storm van protest op toen tegen de 'AHHelden' strafrechtelijke vervolging werd ingesteld. Was de rechtsorde soms gek geworden? Steeds meer gezagsdragers gooien bovendien olie op het vuur, met proefballonnetjes over een hardere aanpak van buitenlanders en/of herinvoering van de doodstraf. De Nederlandse traditie van tolerantie lijkt in korte

tijd om zeep te zijn geholpen door een volksdeel dat zich niet meer in de eigen instituties herkent. En zo is een voedingsbodem ontstaan voor wat Wim Kok onlangs met veel *dédain* 'emotiepolitiek' noemde. Politiek die wordt bepaald door onderbuikgevoelens. Ik begrijp zijn afkeer, maar niet zijn opvatting. Horen emoties niet thuis in het domein van politieke besluitvorming? Ze moeten er juist terugkeren. Nu onze instituties steeds minder gezag ontleen aan gedeelde ideologische of religieuze waarden, is dat het verstandigste wat we kunnen doen: de emotie als bron van moraliteit opnieuw onderzoeken. Politici zijn instituties veel te veel gaan zien als louter technische regelingen, die 'van bovenaf' worden ontworpen en slechts aan doelmatigheidseisen zouden moeten voldoen.

De politieke rede moet uiteraard geen 'slaaf van onze passies' worden, maar evenmin een bloedeloos regelinstrument. In onze samenleving is het gevoelsleven jammerlijk genoeg 'overgeleverd' aan instellingen die vooral geïnteresseerd zijn in het individuele welbehagen, zoals de media en de psychotherapie. Dat gevoelens ook morele informatiebronnen kunnen zijn, die iets zeggen over de wijze waarop we met elkaar willen verkeren, dat zouden we opnieuw moeten leren.

Vandaar mijn voorkeur voor een nieuw institutioneel repertoire, dat de verbroken verbinding tussen moreel gevoel en politiek verstand zou kunnen repareren. Dit betekent bijvoorbeeld dat we bestuurders daadwerkelijk op hun morele sentimenten toetsen. Welke ethiek gaat er achter hun tranen schuil? Het is dom en gemakzuchtig om een pleidooi voor de doodstraf onschadelijk te maken met een beroep op allerhande rechtsregels. Dwing zo'n Nawijn liever zijn rechtsgevoel te openbaren. Is 'oog om oog' wat hem oprecht drijft?

Het betekent ook, bij wijze van tweede voorbeeld, dat in de opleiding van jonge mensen ruimte wordt vrijgemaakt voor gedegen training in morele oordeelsvorming. Confronteer ze met actuele kwesties als de volgende. In ons land verblijven mensen die hier niet mogen zijn maar ook niet makkelijk weer weg kunnen. Vraag: hoe zouden we ons tegenover deze mensen moeten opstellen? En vooral: hoe kom je eigenlijk tot een oordeel over zo'n moeilijke aangelegenheid? Wat zijn je eigen gevoelens hierover? Wat zeggen die? Kun je die klakkeloos vertrouwen? Of moet je er ook feiten en waarden bij betrekken? Welke dan?

Laten we, kortom, de onderbuik op de snijtafel van het verstand leggen. Het is de enige uitweg uit het dilemma tussen impulsieve en technocratische politiek.

Categorieën en hun consequenties

Barbara Oomen

Een goed verhaal laat zich op een bierviltje samenvatten, schreef Kees van Kooten ooit. Als dit zo is, dan zijn stellingen de verzamelde bierviltjes van jaren proefschriftarbeid. Voor de nieuwe rubriek *Heerlijk helder denken* vroeg de redactie aan juriste en politicologe Barbara Oomen om alvast een van de stellingen toe te lichten uit haar proefschrift *Chiefs! Law, power and culture in contemporary South Africa*, dat zij eind november in Leiden verdedigde.

'Categorieën hebben consequenties', zou ik op dat bierviltje zetten. Zeker waar het gaat om cultuur. Hier ben ik in mijn onderzoek naar de verhouding tussen de juridische en de sociaal-politieke positie van traditionele leiders in Zuid-Afrika steeds meer van overtuigd geraakt. Na de afschaffing van Apartheid besloot Zuid-Afrika om traditioneel leiderschap en gewoonterecht een formele plaats in de grondwet te geven, en om zo culturele rechten te erkennen. Tegelijkertijd zag je ook in de dorpen een hertraditionalisering: 'Wij moeten terug naar onze geschiedenis', zoals veel mensen zeiden in het gebied waar ik veldonderzoek deed. De verhouding tussen deze twee ontwikkelingen - de nationale en de lokale hertraditionalisering - staat in mijn proefschrift centraal. Hoewel je tegenwoordig in veel Afrikaanse landen een herwaardering van traditioneel leiderschap ziet, is dit in Zuid-Afrika extra opvallend vanwege de dubieuze rol die veel chiefs onder Apartheid speelden. Zij werden gecoöpteerd door het regime en kregen allerlei impopulaire taken in de thuislanden te vervullen. De verwachting in de jaren tachtig was dan ook dat zij met de democratisering 'als sneeuw voor de zon' zouden verdwijnen. Het tegendeel bleek waar. President Thabo Mbeki's roep om een Afrikaanse Renaissance werd geïnterpreteerd als een pleidooi voor een terugkeer van de stamhoofden, steeds meer groepen begonnen op basis van cultureel verschil politiek te bedrijven en dorpelingen

haalden chiefs die zij in de jaren tachtig verdreven, opeens weer met veel fanfare binnen. Daarbij barstte zowel nationaal als lokaal een strijd los over de definitie van die traditie. 'A struggle over the soul of custom', noem ik het. In het nationale debat trekken de traditionele leiders in die strijd duidelijk aan het langste eind. De chiefs die nationaal meepraten over hun formele erkenning, zijn vaak sterk mediagenieke juristen die kunnen profiteren van de internationale aandacht voor de rechten van inheemse volkeren, maar ook van de diepgevoelde wens binnen het ANC om de Zuid-Afrikaanse democratie een 'Afrikaans' karakter te verlenen. Daarnaast zien veel beleidsmakers en politici het platteland als een verzameling homogene gemeenschappen met de traditionele leiders als ideale vertegenwoordigers. Zo stuurde het Departement van Traditionele Zaken als voorbereiding van een beleidsdocument over Traditioneel Leiderschap alleen aan de traditionele leiders een lijst met daarin vragen als 'hoe populair is traditioneel leiderschap nog in uw gemeenschap?' en 'welke gewoonten worden nog gerespecteerd?'. Het resultaat hiervan is dat juist heel conservatieve en patriarchale noties over traditioneel leiderschap in beleid en wetgeving vastgeklonken worden. Deze noties stroken nauwelijks met de discussies op het platteland, bijvoorbeeld in Sekhukhune, het gebied in het Noorden waar ik onderzoek deed. Dat vage begrippen als

'In de erkenning van culturele diversiteit binnen het recht dient rekening gehouden te worden met de constitutieve werking hiervan; formele erkenning reflecteert niet alleen verscheidenheid, maar creëert deze ook.'

'cultuur', 'traditie' en 'gewoonterecht' van belang zijn, daarover zijn veel Bapedi het eens: 80 procent van de geïnterviewden zei bijvoorbeeld een traditionele leider te steunen. Maar ook hier woedt over de invulling van deze begrippen een felle strijd. Daarbij zie je vaak veel progressievere invullingen naar voren komen dan in het nationale debat. Traditionele leiders als voorzitters van gekozen gemeenteraden, bijvoorbeeld, of juist stamraden waarin vrouwen ook een rol zijn gaan spelen. Wanneer je echter kijkt naar de verhouding tussen het nationale en het lokale, zie je dat de positie van traditionele leiders in deze lokale discussies versterkt wordt door de (inter)nationale steun voor een conservatieve vorm van traditioneel leiderschap. Vandaar dat 'categorieën hebben consequenties'. Zo kan het gebeuren dat de staat de voordracht door een lokale gemeenschap van een vrouwelijke troonopvolgster niet wil bevestigen, 'omdat dat niet de cultuur van die mensen is'. De rol die statelijke erkenning speelt in de herwaardering van een bepaalde vorm van traditioneel leiderschap bleek ook uit mijn onderzoek naar de legitimering door de lokale bevolking van hun steun. Naast bronnen van legitimatie als de traditie, het functioneren van de chiefs en het gebrek aan alternatieven noemde 23 procent van de geïnterviewden de statelijke erkenning van traditioneel leiderschap als bron van legitimatie. Zoals een vrouw in een dorp hoog in de Leolo-bergen zei: 'Als ik een probleem

naar de statelijk rechter neem, stuurt hij mij toch meteen terug naar de chieft.

Dit noem ik de constituerende werking van culturele rechten. De vorm waarin het recht culturele diversiteit erkent, wordt ook meegenomen in lokale discussies over de inhoud van die cultuur. Daarbij kunnen bepaalde, vaak juist de meest exotische en conservatieve versies extra nadruk krijgen en meer veranderingsgezinde stemmen onderdrukt worden. Dit geldt natuurlijk niet alleen voor Zuid-Afrika. Ook in Nederland spelen vragen over de categorisering van cultuur binnen het recht: Zie je de Koerden als een aparte culturele gemeenschap? Beschouw je eerwraak als een onderdeel van de Turkse cultuur? Het zijn min of meer dezelfde vragen als degene die ik in Zuid-Afrika stelde en waarop dezelfde theorieën en methoden een antwoord kunnen bieden. Maar ja, een van mijn andere stellingen luidt dan ook: 'Het onderscheid tussen de rechtssociologie en de rechtsantropologie is gebaseerd op verouderde en discriminerende assumpties en dient daarom subiet te verdwijnen.'

Mr. Dr. B.M. Oomen is verbonden aan het Van Vollenhove Instituut, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden.

Toerisme: Afrika's hoop?

Wouter van Beek

Toerisme is wereldindustrie nummer 1 geworden, vóór de auto-industrie of welke andere industrie dan ook. Tot voor kort was het tevens de snelst groeiende bedrijfstak met jaarlijkse groeicijfers in de dubbele cijfers. Nu hebben recessie, 11/9 en 'Bali' daar een deuk in geslagen, maar het laat zich aanzien dat dit zich wel zal herstellen. Niemand verwacht een blijvende teruggang of zelfs maar een langdurige stagnatie in de mobiliteit van het rijke Noorden. De vooruitzichten voor de branche als geheel zijn misschien wat meer wankel dan voorheen, maar toch goed. Landen als Malta, Tunesië en Griekenland, die voor een groot deel van hun budget afhankelijk zijn van 'leisure travel' zullen na wat moeilijke jaren weer een zonniger sector tegemoet kunnen zien, zoals trouwens de hele toeristische vijfster van de Middellandse Zee.

Reizen naar verre landen, exotische gebieden en vreemde bestemmingen is 'in', en het reiswezen naar Afrika is met de hele markt mee gegroeid. Het aandeel van Afrika in de sector is echter bescheiden: 3 procent van de reizen gaat naar dit continent. Daarvan is ruwweg eenderde voor de landen aan de Middellandse Zee (Tunesië, Marokko, Egypte), eenderde voor Zuid-Afrika en de resterende eenderde voor alle andere landen van Afrika. Al is toerisme naar Afrika dus een bescheiden part van de toeristische taart, het gaat wel om relatief dure reizen door een marktsegment dat relatief veel te besteden heeft. Dus voor veel arme Afrikaanse landen vormen inkomsten uit toerisme een belangrijke economische bijdrage: de kruimels van de toeristische tafel zijn niet te versmaden. Het gaat met de meeste Afrikaanse landen economisch niet al te best, en de komst van rijke blanken vormt een licht aan het eind van de tunnel. Hoe belangrijk is het toerisme om Afrika die economische impuls te geven die het uit de stagnerende groei kan halen? En hoe duurzaam kan die bedrijfstak zijn in Afrika?

Contradicties

De antwoorden op die vragen hangen op de oplossing van een aantal contradicties die toerisme in het algemeen karakteriseren en het Afrikaanse toerisme in het bijzonder. De eerste contradictie is het verschil tussen de verwachtingen bij het gastland en de werkelijke inkomsten. Ontvangende landen hebben 'cargo cult'-achtige ideeën over toerisme, wel vergeleken met 'manna uit de hemel' (Crick 1989:14), en de 'utopische droom van winst zonder investering' (MacCannell 1992:28). De realiteit is dat het leeuwendeel van de gependeerde gelden niet in het gastland komt en in elk geval daar niet blijft: de 'leakage' van inkomsten ligt boven de 80 procent; in een land als Kenya vloeit 70 procent rechtstreeks af naar de multinationals die het hotelwezen beheersen (Sindiga 1997). Er gaat wel veel geld om in de sector, maar het merendeel komt uit en blijft in de rijke landen.

De tweede contradictie is tussen het idee van 'gastland' en de afhankelijkheid van de 'middlemen', i.c. de touroperators. Ontvangende landen hebben het idee dat zij met een aantrekkelijk aanbod, licht roze gekleurd door het chauvinisme dat elk land eigen is, op een open markt een prima 'appeal' voor toeristen hebben: zij hebben een goed product voor een eindeloze markt. De realiteit is dat toerisme een uitermate gemedieerde activiteit is: de touroperators domineren de markt. Het aanbod van een gastland is pas toeristisch interessant als het door de handen van de operators is gegaan en vertaald is van de mogelijkheden van Afrika naar de wensen van de westerse (noordelijke) toerist. De oorzaak hiervan ligt in diverse factoren: de kennis van de markt, het niveau van investeringen, de contacten met toeristische kanalen plus de 'huiver voor het vreemde'.

Dat laatste vormt onze derde contradictie. Deze geldt sterker voor Afrika dan voor de meeste andere bestemmingen: van Afrika gaat een fascinatie uit, maar ook een dreiging. Een voorbeeld:

In Mopti, Mali, stopt een bus van een Nederlands reisbureau, een luxe touringcar met een grote aanhanger waarin slaapcabines voor alle passagiers aanwezig zijn. De bus is een wereld op zich: eten, drinken, slaapgelegenheid, alles is aan boord. De toeristen kunnen zo door Afrika reizen zonder ooit onder de sterrenhemel te slapen, zonder contact met bevolking, nooit verder dan een paar meter van de airconditioning. Wie zo reist, is wel gefascineerd, maar ook wezenlijk bang.

Die bus vormt de '*environmental bubble*', de beschermende cocon om de toeristen heen, die hen brengt waar ze willen zijn, maar er tevens voor zorgt dat ze er nooit helemaal komen. De toerist wordt naar Afrika gebracht en ertegen beschermd: Afrika is het continent van de wildheid, de onbegrensde natuurlandschappen, maar ook van ziektes en infecties: het continent van de nobele natuur en de woeste wilde. De huiver voor Afrika is deel van de fascinatie, dus wat de toerist wil, is een paradox, in een advertentie verwoord als '*comfortable adventure*'.

De vierde contradictie is die tussen authenticiteit en ontwikkeling. Het Afrika van de toerist is een land zonder invloed van 'onze wereld', een authentieke oersituatie van hetzij mensen, hetzij dieren, soms beide. Op de komst van de toerist moet 'de wilde' of 'het wild' eigenlijk niet reageren; de toerist wil in geen geval zijn eigen invloed bespeuren, en zeker niet die van zijn voorgangers. Als een plek 'toeristisch' wordt is deze 'bedorven': de toerist heeft een hekel aan zijn eigen soort. Authenticiteit, echtheid, is het sleutelwoord. Nagenoeg alle toeristen naar Afrika komen terug met een verhaal dat zij op minstens één plaats de eerste blanke waren, dat zij iets gezien hebben dat niemand ooit nog heeft waargenomen, en dat zij een

glimp hebben gekregen van het echte Afrika dat nergens in de boeken staat.

Wild Afrika

Binnen deze karakteristieken opereert het toerisme naar Afrika: gastlanden en touroperators moeten een oplossing vinden voor deze tegenstrijdige eisen. Hoe die oplossing gevonden wordt, hangt af van een cruciale factor, het reisdoel. Drie reisdoelen domineren: wild, landschap en cultuur, met drie terzijdes: strand, '*roots*' en seks.

Wild is de absolute nummer 1. Zonder wild zou het toerisme naar Afrika niet veel voorstellen: zonder de olifant zinkt Afrika. Maar de combinatie is altijd sterker dan het individuele onderdeel. Landen met een gemengd pakket kunnen toeristen langer boeien: wild, authentieke culturen, vergezichten plus stranden. In feite is dit de '*sales pitch*' van Zuid-Afrika ('*a continent inside a country*'), het enige land met een werkelijk gesofisticeerd toeristisch programma, de enigen ook die hun eigen *middlemen* kunnen zijn.

Cultuur is een nevenargument in de landen van het wildtoerisme, zoals Kenia, Tanzania, Zimbabwe (nu ingestort), Botswana, Namibië en Zuid-Afrika, maar wel een belangrijk element. De constructie van het Afrika van de dieren is niet compleet zonder 'echte Afrikanen'. Wildtoerisme lost de contradicties op door wat elders wel is genoemd '*landscapes of power*', d.w.z. een 'wildpark'. Deze Nederlandse term is zelf een contradictie en illustreert fraai de combinatie van fascinatie met huiver, wildheid met domesticatie en authenticiteit met comfort.

De meeste wildparken zijn in feite koloniale en neokoloniale producten, waar de verborgen hand van de mens essentieel is: uiteraard de *lodges*, *game drives*,

uitkijkposten en *guided tours* - de infrastructuur voor de toeristen zelf - maar ook voor de dieren: de *boreholes* voor kunstmatige waterbronnen in de droge tijd (tevens de ontmoetingspunten met de toeristen), de *monitoring* van 'interessant' wild en soms de kunstmatige samenstelling van het wild. Zo zijn er parken zonder roofdieren (bestemd voor toeristen te voet) die dieren leveren aan andere parken: parken hebben onderling een levendige handel in 'wilde dieren'. Daarnaast kent 'trophy hunting', nog altijd een belangrijke bron van inkomsten, zijn eigen parken, zoals ook speciale diersoorten hun 'sanctuaries' hebben: cheeta's, olifanten, vogels enzovoorts.

Het idee dat de lokale mensen eigenlijk in parken thuishoren, althans volgens vele natuurbeheerders en touroperators, is een uiting van de problematische relatie tussen het wildtoerisme en de lokale bevolking: mensen voegen toe aan het landschap als ze 'authentiek zijn' en als ze geen bedreiging voor de wildstand vormen. Geen van beide condities is duurzaam te verwezenlijken: mensen veranderen en mensen eten dieren (zo niet, dan omgekeerd). Veel van de problematiek van het zogenaamde ecotoerisme in Oost- en Zuidelijk Afrika is hierop terug te voeren: in de 'landscapes of power' van de parken, is de Afrikaan stoffering, geen eigenaar. De oplossing is, kortom, de creatie van natuur. Dit vooronderstelt twee dingen: schaal en beheersing. De 'natuur' heeft ruimte nodig en moet niet door de mens gestoord worden, althans niet door de lokale bevolking.

Ironisch genoeg zijn vele parken in Zuidelijk Afrika aangelegd als 'cordon sanitaire', als mechanismen om de grenzen van de apartheid te bewaken tegen de 'thuislanden' of de vroegere frontlinjstaten. Het recente initiatief tot de *Peace Parks* zet die werkelijkheid precies op zijn kop. In die plannen wil men komen tot een Zuidelijk Afrikaans superpark dat een groot deel van de grens tussen Zuid-Afrika, Mozambique en Botswana zou gaan omvatten, met o.a. Kruger en Gaza. Nu al een groot gebied, zou het nieuwe park de omvang van Nederland hebben. De ideologie is dat het park de grenzen doet verdwijnen: immers binnen het park gaat men vrijelijk van land tot land. (Draper & Wels 2002). De toegang tot parken is echter uitermate gereguleerd, voorbehouden aan de rijken en absoluut onbereikbaar voor de gemiddelde zwarte Afrikaan (zo die er al belangstelling voor zou hebben). De realiteit blijft dat echt grensverkeer door parken slechts wordt gestremd. Wel hebben de staten dan een gezamenlijke beheerstaak over het park en dat betekent in elk geval een relatie. Maar in Zuidelijk Afrika zijn de machtsverhoudingen uitermate ongelijk, met het machtige Zuid-Afrika als dominante partner in iedere relatie.

Afrikaanse cultuur

Cultuurtoerisme heeft haar eigen dynamiek. In West-Afrika met name vormt cultuur het hoofddoel: daar komen toeristen om het 'echte Afrika', dat van de mensen te proeven, het liefst in een setting die de woestheid van de natuur contrasteert met de eenvoud van de menselijke bewoning. Zo adverteerde het Duitse *Quelle Reisen* ooit over Noord-Kameroen: 'Wo Afrika noch richtig Afrika ist: ins Land der Nackten', een combinatie van wildheid en primitiviteit, erotisch en woestheid die kenmerkend is voor veel van de vroegere toeristische - en koloniale - constructies van Afrika (Corbey 1989). Hier komen de toeristen voor de combinatie van landschap en mensen, met de nadruk op landschap. Afrikaanse cultuur dient hier als de accentuering van de 'power of landscape' (Draper & Wels 2002)

Soms is de cultuur zelf een belangrijk verkoopargument. Het hartland van het West-Afrikaanse toerisme is het Dogon gebied in Mali, waar de toeristen een aansprekende Afrikaanse cultuur kunnen ervaren in een spectaculair

landschap: 'echte Afrikaanse' dorpjes, geplakt tegen een bergwand. Maar de Dogon cultuur zelf heeft een grote reputatie, mede door een heel bijzondere etnografie waarin de Dogon mythische proporties krijgen toegedicht. Dat deze etnografie uitermate dubieus is bevonden, is voor toeristen en hun operators weinig relevant. Ze is in elk geval aansprekend genoeg om van de Dogon cultuur een Malinees exportproduct te maken. Dit toerisme is wezenlijk kleinschalig en

bestaat uit een gestage stroom kleine groepen toeristen, die gedurende een beperkt seizoen de dorpen bezoeken.

Hier zijn de paradoxen op eigen wijze verwerkt. De dominante contradictie is die tussen authenticiteit en de aanwezigheid van toeschouwers: de gastbevolking moet een comfortabele vorm van gastvrijheid bieden en tegelijkertijd zelf niet veranderen. In dit dorpsgerichte cultuurtoerisme is de oplossing het creëren van kleine hotelletjes, lokale gidsen en lokale culturele opvoeringen (vooral maskerdansen): de 'environmental bubble' is hier klein en dunwandig. De kwetsbaarheid van deze setting is duidelijk: mensen en landschap zijn hier afhankelijk van de schijnbare afwezigheid van vreemden, en dat beperkt het lokale draagvlak voor toerisme.

In gebieden waar het landschap dominanter is, verandert de relatie met de bevolking, zoals in Noord-Kameroen of Zuid-Senegal. Ook hier is de schaal klein. Dat betekent meer mogelijkheden voor de lokale bevolking om voor infrastructuur te zorgen, om contact te hebben met de toeristen en om zelf aan de toeristen te verdienen. Het heeft wel wat andere effecten op het zelfbeeld van de

gastbevolking (Van Beek 2003): waar de cultuur centraal staat, zoals in het Dogon geval, lijkt toerisme culturele productie te stimuleren, zij het wel selectief. Waar dat niet zo is, geeft toerisme een signaal van marginaliteit: de gastheer woont aan de grens van de wereld. Doorgaans versterkt de aanwezigheid van vreemden het zelfbeeld dat men al koestert.

Inkomsten

Hoe liggen nu de kansen op substantieel inkomen uit het toerisme? En voor wie is dat inkomen haalbaar? Grootschalig toerisme zal in Afrika steeds wildtoerisme blijven en de inrichting van '*landscapes of wild power*' is cruciaal. Nodig daarvoor zijn een goede infrastructuur, goede contacten met de touroperators en een stabiel politiek systeem in het gastland. Een breed aanbod toeristische opties stabiliseert de toeristenstroom. Eigenlijk kan alleen Zuid-Afrika aan deze eisen voldoen. De dominantie van Zuid-Afrika zal in de nabije toekomst alleen maar groeien.

De grootschaligheid en de hoge investeringen roepen de tweede vraag op: voor wie zijn de inkomsten interessant en haalbaar? Dit jaar is uitgeroepen tot het jaar van het ecotoerisme, een van de *hot topics* van het toerisme in deze jaren. Het concept is relatief simpel: een vorm van toerisme die geen schade toebrengt aan de omgeving, die duurzaam is en die door de lokale bevolking kan worden uitgebuit: '*local ownership*'. Vooral in Midden- en Zuid-Amerika heeft deze vorm van toerisme al gestalte gekregen, en zowel NGO's als alternatieve operators hebben zich dit concept eigen gemaakt. Het is dan ook een sympathiek idee: de gastheer verdient eraan, beheert het zelf en in samenwerking zorgen alle betrokkenen voor een minimale verstoring en dus voor duurzaamheid.

Twee aspecten zijn cruciaal: het gaat om kleinschalig toerisme in de buurt van een sterke - en enigszins gesofisticeerde - lokale gemeenschap. In West-Afrika is in feite het genoemde cultuurtoerisme een vorm van ecotoerisme. Kleine hotelletjes worden beheerd door een bevolking die weet wat zij van de toeristen kan verwachten; op lokaal niveau zijn de inkomsten dan ook interessant. Wel blijven de operators uitermate belangrijk omdat zij de toeristenstroom kanaliseren. De bottleneck ligt hier in de constructie van authenticiteit, een vluchtig en kwetsbaar artikel.

Anders liggen de kansen van ecotoerisme, waar wild de belangrijkste focus is, door het investeringsniveau en de spanning tussen bevolking en wild. Op een onlangs gehouden seminar in het Afrika Studiecentrum kwamen alle dilemma's duidelijk naar voren: de schaal van de parken (met de z.g. *Peace Parks* als duidelijkste voorbeeld), de aan toeristische faciliteiten gestelde eisen en een lokale bevolking die 'in de weg' loopt. Het *Campfire* programma, waarin lokale gemeenschappen toeristen ontvangen en helpen bij trofeejacht, heeft lang model gestaan voor de oplossing. Het programma

kent zijn successen, maar heeft ernstig te lijden onder de politieke verhoudingen in de gastlanden, vooral Zimbabwe en Zambia. In Kenia zijn pogingen tot partnership van touroperators met Maasai door tal van factoren gestrand, niet in het minst door onbegrip van de operators waarom er eigenlijk mensen (en vee!) in dat landschap moesten rondlopen (Rutten 2002). Een recente poging iets dergelijks te realiseren aan de kust van Mozambique (zee, strand en dugongs!) lijkt van de beste bedoelingen uit te gaan, maar draagt de kiemen van de mislukking in zich. Ten slotte, in het land met de beste toeristische infrastructuur, Zuid-Afrika, zijn de lokale bevolkingen al generaties lang gemarginaliseerd, en door de kolonisator grondig uit parken verwijderd.

Kortom, de conclusie luidt voorlopig dat toerisme in Afrika een goede kaart is voor de landen die de inkomsten het minste nodig hebben. Grootschalig (wild)toerisme zal moeilijk verenigbaar blijven met ontwikkelingsprioriteiten als '*local ownership*' en participatie. De armere landen van Afrika doen er verstandig aan hun verwachtingen in te perken en het toerisme te ontwikkelen als deel van een pakket van multisectoriale ontwikkeling. Toerisme is goed als bijverdienste, riskant als hoofdkomen.

Dr. W.E.A. van Beek is verbonden aan de Afdeling Culturele Antropologie, Universiteit Utrecht, en aan het Afrika Studiecentrum, Universiteit Leiden

Literatuur

- W.E.A. van Beek - African tourist encounters : Effects of tourism on two West African Societies. - In: *Africa* (2003) (in press)
- R. Corbey - *Wildheid en beschaving : de Europese verbeelding van Afrika*. - Baarn : Ambo, 1989
- M. Draper en H. Wels - Super African dreams : the mythology of community development in transfrontier conservation areas in Southern Africa. - Seminar *Ecotourism and Nature Parks in East and Southern Africa*. - Leiden, 12 november 2002
- D. MacCannell - *Empty Meeting Grounds : The Tourist Papers*. - London : Routledge, 1992
- M. Rutten - Community-Private sector partnerships in Kenya's ecotourism business : Who gets the lion's share?. - Seminar *Ecotourism and Nature Parks in East and Southern Africa*. - Leiden, 12 november 2002
- I. Sindiga - *Tourism and African Development : Change and Challenge of Tourism in Kenya*. - Aldershot : Ashgate ; Leiden : ASC, 1999

AIDS als ontwikke

M. Wegelin-Schuringa en D.K. Warndorff

Eind 2001 waren er wereldwijd 40 miljoen mensen besmet met het HIV-virus, terwijl er al 21 miljoen aan AIDS waren overleden. Jaarlijks komen er circa vijf miljoen geïnfecteerde mensen bij, en sterven er twee miljoen. De omvang en toename van de epidemie overtreffen alle prognoses die in de laatste twintig jaar zijn gemaakt. Nochtans zijn experts het erover eens dat we pas aan het begin van de epidemie staan, tenzij deze op vele fronten tegelijk wordt bestreden.

De effecten van AIDS zijn ingrijpend omdat met name volwassenen in hun meest productieve jaren worden getroffen. Daardoor veroorzaakt de ziekte niet alleen menselijke tragediën met kinderen die hun ouders en gezinnen die hun broodwinners verliezen, maar zijn de gevolgen merkbaar in alle sectoren van de economie, de

politiek en het sociale leven. AIDS brengt in sommige landen zelfs de nationale stabiliteit in gevaar. In de zwaarst getroffen regio – Zuidelijk Afrika – is de geboekte vooruitgang in ontwikkeling tenietgedaan en is men bijvoorbeeld wat betreft de levensverwachting terug op het niveau van twintig jaar geleden. De kans dat een jongen die nu vijftien jaar is, zal overlijden aan AIDS is in Kenia 50 procent, in Zambia 60 procent, in Zuid-Afrika 70 procent en in Botswana bijna 90 procent (UNAIDS, 2000). Inmiddels wordt erkend dat HIV/AIDS niet uitsluitend gezien kan worden als een gezondheidsprobleem. In de slotverklaring van de speciale zitting over AIDS van de Verenigde Naties (UNGASS) in juni 2001 werd AIDS beschreven als een complex medisch, sociaal, economisch, politiek, cultureel en mensenrechtelijk probleem dat in alle sectoren van de samenleving uitwerkingen heeft.

elingsprobleem

Dit artikel biedt een korte inleiding over medische aspecten van HIV/AIDS, en beschrijft vervolgens een aantal benaderingen van het probleem. Ten slotte worden de gevolgen besproken van AIDS op een aantal maatschappelijke sectoren die van belang zijn in het kader van armoedebestrijding. Het artikel richt zich op (Zuidelijk) Afrika en op de HIV-1 variant van het virus.

Besmetting

In Afrika zijn 95 procent van de besmettingen het gevolg van seksueel contact. De kans op infectie via deze besmettingsroute is eigenlijk gering – men schat tussen de 0,1 procent en 1 procent per seksueel contact – maar wordt aanzienlijk verhoogd door seksueel overdraagbare

aandoeningen (SOA's). Een tweede infectieroute is via het bloed, bijvoorbeeld door transfusie (risico 90 procent) of door gezamenlijk gebruik van besmette naalden bij intraveneus drugsgebruik (0,1 - 1 procent); tatoeëring of het aanbrengen van littekens kennen een klein risico. Ten slotte is er een kans van circa 30 procent dat een vrouw haar kind besmet vlak voor of tijdens de geboorte of via de moedermelk.

Een belangrijk aspect van de epidemie is de lange incubatieperiode van de ziekte: naar gelang de algemene gezondheid en voedingstoestand duurt het in Afrika gemiddeld vijf tot tien jaar voordat de infectie zich openbaart. Het gevolg is dat 90 procent van de mensen die besmet zijn, dit niet weten. De enige manier waarop men dit kan uitvinden is door een antilichaambepaling; deze HIV test is in Afrika echter zeer beperkt voorhanden.

Overigens is men reeds enkele maanden na infectie zelf besmettelijk. Besmette mensen kunnen elkaar herinfecteren, waardoor de incubatieperiode vaak korter wordt.

AIDS is een syndroom (d.w.z. een kenmerkend complex van ziekteverschijnselen) dat zich manifesteert wanneer het lichamelijke afweersysteem zodanig is verzwakt dat ziekten die normaliter een geringe bedreiging voor het individu vormen, een kans krijgen: de zgn. opportunistische infecties. Tuberculose en bepaalde vormen van kanker komen bij AIDS patiënten echter ook veelvuldig voor. Aldus is het erg eenvoudig om AIDS te ontkennen en overlijdt er in Afrika officieel nog steeds zelden een prominent publiek figuur aan deze ziekte. Stigmatisering van HIV-geïnfecteerde mensen draagt bij aan de verzwijging en weerhoudt mensen ervan om zich te laten testen. Uiteraard werkt dit verdere verspreiding in de hand.

Vanuit medisch gezichtspunt is HIV/AIDS in de eerste plaats een lichamelijk probleem en wordt er een antwoord gezocht op de vraag hoe mensen worden geïnfecteerd, hoe dat kan worden voorkomen en wat er na infectie kan worden gedaan om de dood uit te stellen. Interventies concentreren zich op een vermindering van de overdracht van individu op individu en richten zich daarbij vooral op risicogroepen als prostituees en vrachtwagenchauffeurs. Veilig bloed voor transfusies is tevens jarenlang een grote prioriteit geweest en met veel resultaat. Dit kan niet gezegd worden van bewustwording over SOA's en het meer toegankelijk maken van de behandeling hiervan. Onderzoek naar vaccins en behandelingsmethodes staat ook hoog op de agenda. Een politiek gevoelig onderwerp is de roep om gelijke toegang tot AIDS-remmers voor getroffen en in ontwikkelingslanden. De kosten van behandeling, ofschoon recentelijk sterk gedaald tot circa driehonderd per jaar, vormen hierbij een barrière. Een groter obstakel is echter de gebrekkigheid van de gezondheidszorginfrastructuur in de meeste ontwikkelingslanden.

Barrières

Tot voor kort was de benadering vanuit het gedragsperspectief voornamelijk gebaseerd op het uitgangspunt dat beslissingen over seksueel gedrag het gevolg zijn van individuele kennis (*KAP: knowledge, attitude, practice*). De gehanteerde strategieën richtten zich dan ook vooral op bewustwording, het reduceren van het aantal seksuele partners en condoomgebruik. Opmerkelijk is dat men als gevolg van voorlichtingsactiviteiten in Afrika over het algemeen goed geïnformeerd is over HIV/AIDS, maar dat dit weinig invloed schijnt te hebben op het gedrag. Wellicht speelt de lange incubatietijd van HIV/AIDS hierin een rol. Bovendien worden in de Afrikaanse samenleving ziekte en dood stevast in verband gebracht met schuld en behekking, zodat het HIV-virus door velen waarschijnlijk slechts als biologische intermediair wordt gezien. Overigens is het weinig bevorderlijk geweest voor het succes van KAP-strategieën dat in Afrika de laatste tien jaar gemiddeld slechts vier condooms per seksueel actieve man per jaar beschikbaar zijn gesteld. Inmiddels is de benadering aangepast, en richt men zich in toenemende mate op het zichtbaar maken van de

barrières die veilig gedrag in de weg staan, zoals onmacht, armoede, de onbespreekbaarheid van seksualiteit, sociale druk en het beperkte onderhandelingsvermogen, met name van vrouwen. Vooral programma's die gericht zijn op kennisverbetering en gedragsverandering bij de jeugd worden door velen gezien als uitermate zinnig.

Er is veel onderzoek gedaan naar de invloed van de sociale omgeving op gezondheid en armoede. De resultaten hiervan zijn ook van toepassing op de AIDS-epidemie. Sleutelbegrippen zijn *susceptibility* en *vulnerability*. *Susceptibility* is niet alleen een eigenschap van individuen, maar ook van gezinnen, gemeenschappen, en organisaties, en heeft betrekking op het risico geïnfecteerd te worden. Dit risico wordt bepaald door de omgeving, die veranderlijk is. Voorbeelden zijn de aanleg van een weg naar een afgelegen gebied waardoor (seksuele) invloed van buitenaf komt, armoede die vrouwen ertoe drijft zich te prostitueren om hun gezin te onderhouden en werkeloosheid waardoor mannen migreren zonder hun gezin en vervolgens risicovolle seksuele contacten aangaan. Met name *gender inequality* en de status van vrouwen zijn belangrijke factoren, omdat zij in hoge mate bepalen in hoeverre vrouwen zich onafhankelijk kunnen opstellen en daarmee de kans op besmetting kunnen beperken.

Antwoord

Ten slotte wordt de *susceptibility* van individuen beïnvloed door de sociale cohesie van de gemeenschap. Deze cohesie wordt bepaald door gemeenschapsinstituten en organisaties, normen en waarden, en rituelen en gewoontes. Gemeenschappen waar een hoge HIV-prevalentie bestaat worden vaak gekenmerkt door grote mobiliteit, arbeidsmigratie, etnische conflicten, sociale ongelijkheid, economische achteruitgang en een gebrek aan sterke organisaties die sociale cohesie kunnen bewerkstelligen. Er zijn ook enkele gemeenschappen die AIDS hebben geaccepteerd als realiteit waarop men gezamenlijk een antwoord dient te formuleren. Vaak ziet men dat in deze gemeenschappen het stigma vermindert, dat mensen die HIV-positief zijn juist deelnemen aan voorlichtingsactiviteiten en dat zieken en wezen worden opgevangen. Dat betekent echter niet dat deze gemeenschappen geen steun van buiten nodig hebben: het bevorderen van *partnerships* tussen gemeenschapsorganisaties, de publieke sector, NGO's, kerkelijke instellingen en commerciële bedrijven is cruciaal. Ook dient de overheid de aanpak op gemeenschapsniveau mogelijk te maken, bijvoorbeeld door aanpassing van het erfrecht: momenteel worden vrouwen of kinderen namelijk vaak door de familie van de overleden echtgenoot onterfd.

Het begrip *vulnerability* refereert aan de mate waartoe een huishouden, gemeenschap, organisatie of land in staat is om de effecten van de epidemie het hoofd te bieden. Een gezin met maar één broodwinner zal bij diens ziekte of dood in ernstige problemen komen, vooral als het gezin al arm was. Een boer die slechts arbeidsintensieve producten verbouwt is gevoeliger voor het effect van wegvallende arbeid; een organisatie waarin essentiële kennis slechts

bij enkelen berust, zal hard getroffen worden wanneer die wegvallen. *Vulnerability* is sterk afhankelijk van financieel vermogen, maar ook van capaciteit in termen van kennis en van menskracht. Sociale cohesie is eveneens een factor die op *vulnerability* van invloed is.

Aldus bestaat er een duidelijke relatie tussen AIDS en armoede. Deze relatie is overigens wederkerig: AIDS verhoogt armoede omdat productiviteit afneemt, terwijl de kosten van gezondheidszorg en het aantal afhankelijk gezinsleden per inkomen toenemen. Op de wat langere termijn speelt ook de verminderde toegang tot onderwijs een rol, doordat kinderen zorgtaken moeten overnemen. Anderzijds verhoogt armoede de kans op infectie vanwege ondervoeding (waardoor een grotere vatbaarheid ontstaat), inadequate gezondheidszorg (waardoor SOA's niet worden behandeld), risicogedrag (prostitutie) als overlevingsstrategie en verminderde toegang tot informatie en preventieve middelen. Dezelfde factoren die de basis vormen voor het armoedeprobleem in ontwikkelingslanden dragen bij aan de HIV/AIDS-epidemie; bovendien verergerert AIDS deze factoren. Het is dan ook twijfelachtig dat in Zuidelijk Afrika het *Millenium Development Goal* van een halvering van de armoede gehaald zal worden.

Gedemoraliseerd

Voor iedere organisatie in de publieke sector heeft AIDS grote gevolgen. Niet alleen is het personeel minder productief door ziekte, sterfgevallen of zorgtaken thuis, maar ook de atmosfeer binnen de organisatie verandert doordat mensen gedemoraliseerd raken. Dit geldt met name in een omgeving waar HIV/AIDS niet bespreekbaar is. Ook vormt het verlies van kennis en ervaring vaak een groot probleem: het wegvallen van goed opgeleid personeel kan het functioneren van de hele organisatie in gevaar brengen, terwijl het rekruteren van nieuwe staf tijd vergt. Bovendien is gekwalificeerd personeel steeds moeilijker te vinden. Zo stierven er in Zambia in 1998 vijftienhonderd onderwijzers, hetgeen 70 procent is van het aantal jaarlijks afgestudeerde docenten. Ten slotte wordt de publieke sector geconfronteerd met een dalend budget vanwege minder belastingsinkomsten en een lagere productie.

De onderwijssector heeft niet alleen te maken met een dalend aantal leerkrachten, maar ook met een afnemende vraag naar onderwijs: het geboortecijfer daalt en steeds minder kinderen zijn in staat om naar school te gaan. Een extra opgave is de aanpassing van het curriculum met betrekking tot onderwerpen als seksuele voorlichting en sociale vaardigheden, en de ontwikkeling van nieuwe methoden zoals *peer education*.

Door het wegvallen van arbeiders daalt de landbouwproductie en stakt de rurale ontwikkeling. Niet alleen wordt land minder intensief bebouwd, maar om gezondheidszorg te bekostigen worden productiemiddelen en vee verkocht. Bovendien gaat men veelal over op het kweken van gewassen die minder arbeidsintensief zijn of minder investering vergen, maar die ook minder opbrengen; de huidige hongersnood in Zuidelijk Afrika

is onder andere hiervan een gevolg. Ten slotte gaat de kennis van traditionele landbouwmethoden en de lokale ecologie verloren doordat die niet meer van ouder op kind wordt overgedragen. Het effect van de AIDS-epidemie zal daardoor nog vele generaties merkbaar zijn.

Van alle sectoren heeft de gezondheidszorg als eerste te maken met de gevolgen van AIDS. Overal overstijgt de vraag naar zorg het aanbod, en de gezondheidssystemen – die toch al hebben geleden onder het beleid van privatisering en structurele aanpassing van de Wereldbank – zijn in het geheel niet opgewassen tegen hun taak. De staf is structureel overbelast en is zelf ook getroffen door hoge uitval. Het opbouwen van een systeem dat verzorging vanaf het laagste niveau mogelijk maakt, vergt zeer goede planning, veel geld en veel gekwalificeerde mankracht. Aan dit alles is groot gebrek. Het is daarom maar de vraag of de gezondheidssector de toegang tot medicatie voor opportunistische infecties en tot AIDS-remmers zou kunnen verzorgen – zelfs als de (enorme) financiële middelen daarvoor beschikbaar zouden komen.

Begin

Uit het voorgaande moge gebleken zijn dat de AIDS-epidemie op alle fronten tegelijk aangepakt moet worden. Dit vereist dat de nationale en internationale politiek zich committeert en de bestrijding van de epidemie daadwerkelijk tot hoogste prioriteit maakt. In de weinige landen waar de overheid van het begin af aan ernst heeft gemaakt met de bestrijding van de epidemie, zoals Senegal, Oeganda, Brazilië en Thailand, heeft dit vruchten afgeworpen: zo is in Senegal nog steeds een heel gering percentage van de bevolking seropositief, en is in Oeganda dit percentage de laatste jaren aanzienlijk gedaald.

M. Wegelin-Schuringa en D.K. Warndorff zijn beleidsmedewerkers aan het Koninklijk Instituut voor de Tropen, afdeling Health.

De voetbalverslaggever

Liesbet van Zoonen

Voor de oppervlakkige waarnemer moet voetbal-journalistiek wel het eenvoudigste beroep ter wereld zijn. Altijd de beste plaatsen in het stadion, directe toegang tot de kleedkamers en een batterij voorgekookte statistieken en bio's om de wedstrijd van achtergrondinformatie te voorzien. Veel verstand van het spelletje hoeft je schijnbaar niet te hebben, want de vragen aan trainers en spelers vallen binnen een beperkt repertoire: 'Dat doelpunt kwam wel precies op het juiste moment, hè?' - Ja, ja, wel op het juiste moment. - 'Daarna werd het een andere wedstrijd?' - Ja, dat kan je wel zeggen ja. - Enzovoort. Niet voor niets, zou je denken, worden sportverslaggevers binnen de journalistiek zelden serieus genomen. 'Als je niets kan, kun je altijd nog sportjournalist worden', schijnt een Volkskrantredacteur ooit gezegd te hebben (cf. Annema). Ruud Stokvis (p. 191) stelt na een historische rondgang door de Nederlandse sportjournalistiek dat gebruikelijke journalistieke normen, zoals scheiding van verslaggeving en meningsuiting, hoor en wederhoor, en controleerbaarheid van feiten, op sportjournalistiek nauwelijks van toepassing zijn. Volgens de Engelse sportsocioloog David Rowe (p. 42) heerst er binnen de beroepsgroep als geheel een idee dat de sportpagina's bol staan van 'inaccuracy, incompetence, technical weakness and ethical failings'. Het grote publiek lijkt te denken dat sportjournalistiek makkelijk is, academische waarnemers suggereren dat de sportjournalistiek het zich makkelijk *maakt*, maar sportjournalisten zelf vinden dat de sportjournalistiek het niet makkelijk *heeft*. De dilemma's van sportjournalisten, vooral van degenen die bij de pers werken, lijken heviger en moeilijker dan die in de rest van de journalistiek. Volgens Poul Annema, chef sportredactie van *de Volkskrant*, is de voetbalverslaggeving in de afgelopen decennia drastisch veranderd en uitgebreid. Dat heeft te maken met de steeds meer uitgebreide televisieaandacht, met de verzakelijking van de bedrijfsvoering en met het steeds groter wordende maatschappelijke gebied waarin voetbal en voetballers een rol spelen (denk bijvoorbeeld aan sponsoring en entertainment). Live uitzendingen, samenvattingen, talkshows en sportmagazines op televisie dwingen de schrijvende voetbalpers haar werkterrein te verleggen naar beschouwing, commentaar en onderzoek. Financiële, juridische en medische schandalen komen nogal eens voor in de voetbalwereld en vragen van de sportjournalist een expertise die veel verder gaat dan kennis van het spelletje. Clubs noch spelers zitten te wachten op dergelijke kritische analyses. Hun financiële belangen bij positieve berichtgeving zijn zo groot geworden dat steeds meer communicatie in eigen hand gehouden wordt. Met de professionalisering en de verzakelijking van het voetbal gaat de sector steeds meer lijken op het gewone bedrijfsleven, met de bijbehorende *corporate*

communication strategieën. Clubs en spelers worden geconfronteerd met niet aflatende en nog steeds groeiende media-aandacht, die varieert van serieuze berichtgeving tot sensationele conflictverhalen, waarin waarheid en (soms opzettelijke) misvatting door elkaar lopen (Bergsma). Als reactie daarop kiezen veel clubs voor een 'closed door' strategie: een muur van persvoorlichters, zaakwaarnemers en andere belangenbehartigers proberen onwelgevallig nieuws (en dat is een rekbaar begrip) uit de openbaarheid te houden. Feyenoord zet zijn persberichten direct op zijn eigen site, zodat er geen 'journalistieke vertekening' meer kan ontstaan in de informatievoorziening naar sponsors en supporters. Ajax deed, met name onder Louis van Gaal, al te vervelende journalisten in de ban.

Ook voor de journalistiek zijn de zakelijke belangen die met voetbal gemoeid zijn, groter geworden: voetbal is een enorme publiekstrekker, waar zowel televisie als pers commercieel mee kunnen scoren. Voetballers hebben een maatschappelijke status gekregen die vergelijkbaar is met die van popsterren en acteurs (Rowe). Spelers en trainers zijn gewilde figuren voor showbizz en *human interest* nieuws. Ook daardoor worden de grenzen van de sportjournalistiek opgerekt en moet de serieuze sportpers zich beraden op de vraag wanneer het privé-leven van sporters een legitiem journalistiek onderwerp is. De dilemma's van de sportjournalist zijn vergelijkbaar met die van de gewone journalist: geprofessionaliseerde organisaties, (on)gelikte woordvoerders, een zich uitbreidend werkterrein en concurrentie met andere media. Daarbij heeft de sportjournalist veel meer dan zijn collega's te maken met een betrokken kijkers- en lezerspubliek. De voetballiefhebber denkt het al snel beter te weten dan de verslaggever. Dat alles maakt de sportjournalistiek tot de moeilijkste vorm van journalistiek die er bestaat. Enige herwaardering daarvoor is wel op zijn plaats is. De arme mannen (want vrouwen zijn het meestal niet) zitten ingeklemd tussen hatelijke besturen, weigerachtige woordvoerders, chagrijnige spelers, zelfingenomen collega's en wantrouwige publieken. Geen wonder dat ze soms voor de simpelste weg kiezen: 'Hoe voelt dat nou?'

Literatuur

- P. Annema - *Sportjournalistiek*. - 2002. - (Gastcollege voor de afdeling Communicatiewetenschap, Universiteit van Amsterdam; Masterclass Voetbal als entertainment)
J. Bergsma - *Ajax Magazine*, (2001) (november) p.116
D. Rowe - *Sport, culture and the media*. - Buckingham : Open University Press, 1999
R. Stokvis - Een genre in beweging : de ongemakkelijke verhouding tussen sport en journalistiek. - In: J. Bardoel et al. (red) - *Journalistieke cultuur in Nederland*. - Amsterdam : Amsterdam University Press, 2002

Benoemingen

KUN – Prof. dr. H. (Harold) Bekkering, hoogleraar Psychologische functieleer, in het bijzonder de motorische functies, Faculteit der Sociale Wetenschappen. Drs. Jan Nuchelmans is benoemd tot bijzonder hoogleraar Kunst en cultuur bij de Faculteit der Letteren op de zogeheten Anton van Duinkerken-wisselleerstoel. Prof. dr. Anneke M. Smelik is benoemd tot hoogleraar Visuele cultuur bij de Faculteit der Letteren. Het gaat hier om de Katrien van Munsterleerstoel, vernoemd naar de eerste vrouw die aan de KU Nijmegen promoveerde.

UT – STT/Bewetoon heeft dr. W.J. de Ridder benoemd tot bijzonder hoogleraar Toekomstverkenning en -onderzoek. Prof. De Ridder is directeur van de Stichting Maatschappij en Onderneming (SMO). Hij zal beide functies combineren. Prof. dr. A.A. van Ruler, bijzonder

hoogleraar Professionalisering Strategisch Communicatiemanagement, faculteit Gedragswetenschappen. Prof. dr. F.G. Snel, bijzonder hoogleraar Intercultureel Bestuur, faculteit Bedrijfs- en Bestuurstechnieken

VU – Mr. J.W. (Jaap) Bellingwout, hoogleraar Belastingrecht, Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Mr. F.J. (Frank) van Ommeren, raadviseur bij het Ministerie van Justitie, deeltijdhoogleraar Staats- en bestuursrecht, in het bijzonder betreffende publiek-private taakvervulling, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

In memoriam

Op 3 november is prof. dr. Riet Drop overleden, emeritus hoogleraar medische sociologie Universiteit Maastricht. Ze is 67 jaar geworden.

Internationale prijs voor Peter Geschiere

Peter Geschiere heeft de *Distinguished Africanist Award 2002* van de African Studies Association heeft gewonnen. Dit is bekend gemaakt op 21 september jongstleden bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Universiteit Leiden. Deze internationale onderscheiding wordt jaarlijks toegekend aan een afrikanist die gedurende zijn carrière zowel de wetenschap als de gemeenschap van afrikanisten op uitmuntende wijze heeft gediend. Peter Geschiere is de eerste Nederlander die deze onderscheiding ontvangt – meestal gaat zij naar een Afrikaan of een Amerikaan. De onderscheiding is op 6 december in Washington uitgereikt.

Vanaf 1988 heeft Peter Geschiere in Leiden gewerkt als hoogleraar Culturele Antropologie, in het bijzonder die van Afrika bezuiden de Sahara. In die periode heeft hij, naast zijn onderwijs aan studenten, tientallen promovendi binnen en buiten de onderzoeksschool CNWS begeleid. Velen van deze promovendi kwamen uit Afrika, met name uit

Kameroen waar Geschiere zelf veel van zijn veldwerk heeft verricht. Voor deze groep onderzoekers verrichte hij veel werk; naast het aanvragen van hun WOTRO-beurzen – elk jaar weer een uitputtende race – moest hij vaak ook zelf hun onderdak in Nederland regelen.

Het wetenschappelijke werk van Geschiere heeft sinds eind jaren zeventig centraal gestaan in vele sociaal-wetenschappelijke discussies. Op grond hiervan is hij in 1998 benoemd als lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (eerder was hij al opgenomen in de Kameroenese Academie van Wetenschappen). In zijn werk besteedt Geschiere altijd aandacht aan de sociale positie van minder geprivilegeerde groepen binnen Afrikaanse samenlevingen alsmede de positie van die samenlevingen binnen een mondiale context. Zijn (kritische) theoretische stellingname onderbouwt hij met gedegen en gedetailleerd etnografisch en historisch onderzoek (op nationaal en lokaal niveau) – een aanpak die hij ook op zijn promovendi overdroeg. Geschiere's bekendste boek is *The Modernity of Witchcraft: Politics and the Occult in Postcolonial Africa* (University of Virginia Press, 1997) waarin hij op overtuigende wijze aantoonde dat een Afrikaanse samenleving niet bestudeerd kan worden vanuit de tegenstelling traditie versus moderniteit. Zijn huidige publicaties, en zo ook zijn afscheidslezing van 21 september, analyseren de debatten over autochtonie en allochtonie in Afrikaanse staten, alsmede hun relaties tot discussies over 'vreemdelingen' in West-Europa. Peter Geschiere zet zijn werk voort aan de Universiteit van Amsterdam waar hij, met een zogenaamde 'nul-aanstelling', een groep promovendi blijft begeleiden.

Hoe vestig je een reputatie invloed heeft dat op je

Pieter Pekelharing

Op 7 oktober jl. kruisten filosoof Herman Philipse en socioloog Johan Goudsblom in de Amsterdamse Agnietenkapel de degens over de bijna 1100 pagina's dikke studie van Randall Collins, *The Sociology of Philosophies : A Global Theory of Intellectual Change*. Het was een merkwaardig debat. Herman Philipse klaagde spoedig over het feit dat hij niet begrepen werd, maar dat was ook geen wonder. Schreef hij in de *Amsterdamse Boekengids* in 1999 een recensie waarin hij het boek als een onwetenschappelijk, blind en tot mislukken gedoemd project afschepte, in zijn mondelinge toelichting prees hij het boek de hemel in en raadde hij elke filosoof aan het te lezen. Helaas wist hij in zijn betoog niet duidelijk te maken waarom hij het boek ineens zo goed vond. Het gevolg was dat hij alle aandacht naar zich toe trok. En ogenschijnlijk van iedereen gelijk kreeg. Degenen die het boek niet goed vonden, waren ervan overtuigd dat Philipse ironisch was. En degenen die het boek wel

goed vonden, meenden dat hij zijn oordeel herzien had. Wat Philipse ook beweerd mag hebben, in de strijd om aandacht had hij het pleit in zijn voordeel beslecht. Het verhaal van Johan Goudsblom was helder en overtuigend, maar riep nauwelijks weerwoord op. Als er één ding uit het debat die middag duidelijk is geworden, dan is het wel dat omstreden uitspraken de meeste attentie krijgen.

Cultureel kapitaal

Reputaties en de strijd om aandacht vormen een van de centrale thema's van Collins' boek. Zoals Goudsblom uitlegde, vestigen mensen hun reputatie in toernooien. Dat geldt voor een filosoof of socioloog niet minder dan voor een tennisser of atleet. Voor roem, op welk gebied dan ook, is een goed georganiseerde competitie volgens de regels van het spel nodig. In de ogen van zichzelf en hun omgeving danken de overwinnaars hun

Een sprankelend debat

In zijn bespreking van het boek *The Sociology of Philosophies* liet de Leidse hoogleraar filosofie Herman Philipse doorschemeren dat sociologen aan zelfoverschatting lijden. Sociologen hebben volgens hem, waar het gaat om de intellectuele geschiedenis, niets meer te bieden dan enkele triviale inzichten. Het besproken boek is geschreven door een van 's werelds meest vooraanstaande sociologen, de Amerikaan Randall Collins. Johan Goudsblom reageerde op de uitdagende woorden van Philipse.¹

De sociologie zit met een 'imagoprobleem', concludeerden sociologen naar aanleiding van een begin 2001 door de redactie van *Mens & Maatschappij* georganiseerd debat over de toekomst van de sociologie. De scherpe kritiek van Philipse en de reactie daarop van Goudsblom boden volgens de redactie van *Facta* mogelijkheden om het imago van de sociologie op te vijzelen.

Dankzij een ISW-beurs van NWO kon *Facta* Randall Collins, hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Pennsylvania, uit de V.S. over laten komen om zijn boek te verdedigen. Hij publiceerde *The Sociology of Philosophies : A Global Theory of Intellectual Change* in 1998 bij de Harvard University Press. In 1999 ontving hij voor zijn studie de prestigieuze *Distinguished Scholarly Publication Award* van de American Sociological Association.

Op maandag 7 oktober vond in het Amsterdamse Universiteitsmuseum De Agnietenkapel het debat tussen de drie plaats. Voorzitter was dr. Jaap van Heerden. Aan de hand van de vraag of beroemde filosofen hun reputatie in de

atie en welke werk?

Facta-debat

roem aan hun individuele prestatie en hun persoonlijke kwaliteiten. Dat klopt, maar ze kunnen pas excelleren in die kwaliteiten dankzij de sociale arrangementen waaraan ze hun naam als filosoof, tennisser of atleet te danken hebben. Geen kampioenen zonder een uitgebreide infrastructuur van regels, associaties, netwerken, talentenjagers en gymnasia. In *The Sociology of Philosophies* heeft Collins wereldwijd de sociale arrangementen in kaart gebracht waarin filosofen hun reputaties vestigden. In totaal zijn er op aarde volgens Collins 2654 filosofen geweest die een naam van enig belang hebben opgebouwd. En daarvan gelden er slechts 136 als de belangrijkste. Netwerken kunnen vergaan, de namen die ze gevestigd hebben blijven voortbestaan. Wat heeft de filosofie tot een cultuuroverstijgend goed gemaakt? Collins zegt daar weinig tot niets over, behalve dan dat filosofen diepe denkers zijn geweest. Eigenlijk is hij niet zozeer in filosofen geïnteresseerd, als wel in intellectuelen. Filosofen vormen voor Collins het archetype van de intellectueel. Intellectuelen

onderscheiden zich van anderen in termen van het 'cultureel kapitaal' waarover ze beschikken. 'Cultureel kapitaal' verwijst naar de verzameling informele waarden, normen, deugden en vaardigheden, die intellectuelen op een bepaald gebied competent maken. Dat kapitaal is volgens Collins niet constant en kan soms abrupt gedateerd raken. In de regel wordt het door intellectuelen in generaties omspannende netwerken opgebouwd en doorgegeven. Afhankelijk van de wederwaardigheden van het netwerk - de sociale druk van buitenaf, de discussies binnenin - kunnen door afsplitsingen verschillende soorten cultureel kapitaal en daarmee uiteenlopende typen filosofen en filosofische vaardigheden ontstaan. Netwerken vervullen in Collins' boek een tweeledig functie. Ze vormen het skelet van zijn ideeëngeschiedenis en de basis van zijn theorie over het intellectuele leven. Samenwerking binnen de netwerken is belangrijk, maar ruzie niet minder. Heftige meningsverschillen vormen volgens Collins belangrijke ingrediënten van het intellectuele leven, mits die geschillen op

eerste plaats danken aan de eigen individuele capaciteiten of aan het netwerk waarvan zij deel uitmaken, legden de filosoof en de sociologen elkaar het vuur na aan de schenen over de grondbeginselen van de sociale wetenschap.

In zijn opening gaf Collins een beeld van de Amerikaanse sociologie. In zijn ogen kampt die niet meer met een imagoprobleem. Met name aan de *business schools* is de sociologie gaan floreren als nooit tevoren. De netwerktheorie die hij in zijn onderzoek heeft toegepast, wordt ook in ander onderzoek gebruikt en ontwikkeld. Als voorbeeld ging hij kort in op de in zijn ogen uitmuntende economisch-sociologische studie van Harrison C. White, *Markets from Networks : Socioeconomic Models of Production* (Princeton University Press, 2001).

Ongeveer 75 mensen woonden het debat bij. In *Facta* 2002-7 is een foto-impressie van het debat te vinden.² De redactie vroeg de Amsterdamse filosoof en socioloog Pieter Pekelharing om zijn visie op de discussie in De Agnietenkapel te geven.

1. Zie: Herman Philipse - De geschiedenis van de filosofie als speeltuin van intellectuelen. - In: *Amsterdamse Boekengids* nr. 19 (oktober 1999); Johan Goudsblom - Een sociologie van de filosofie. - In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (2001) 3, p. 377-390.

2. Aan het debat werd ook aandacht besteed in *Folia* (18 oktober 2002: Femke Molenaar - De filosoof onder vuur), *NRC handelsblad* (12/13 oktober 2002: Hendrik Spiering - Denken doe je met z'n allen : Randall Collins ziet het sociale netwerk als de motor van de filosofie) en *Trouw* (9 oktober 2002: Samuel de Lange - Denken tussen netwerk en markt).

netwerkconforme - in dit geval filosofische - wijze worden uitgevochten.

Philipse verweet Collins dat hij door zijn netwerkbenadering het zelfstandig handelende individu uit de geschiedenis had weggepoetst. Dat is een misverstand. Collins poogt in zijn boek sociale factoren in kaart te brengen die een belangrijke rol hebben gespeeld in het ontstaan van verschillende typen filosofen en filosofische vaardigheden: hoe kwam het dat op zich talentvolle individuen in deze vaardigheden excelleerden en niet in andere? Collins' claim is dat je daarvoor beter naar de wederwaardigheden van netwerken dan naar die van individuen kunt kijken.

In het brandpunt

'Filosofie' ontstaat volgens Collins op het moment dat degenen die meer dan gebruikelijk om argumenten en een 'visie op het geheel' geven, een zekere mate van autonomie ten opzichte van hun omgeving verwerven. Zodra de aandacht zich van lekenverplichtingen heeft vrijgemaakt en er een problematiek ontstaat waar de filosoof en zijn lotgenoten in vuur en vlam van raken, komen er filosofische stromingen of richtingen op die al rivaliserend hun visie op het geheel bepalen. Door de bank genomen geldt dat filosofen elkaar tot steeds hogere niveaus van abstractie en reflectie drijven. Filosofische creativiteit gedijt volgens Collins het beste in situaties, waarin er een duidelijk brandpunt van belangstelling is, er hard om ieders aandacht moet worden gevochten en men elkaar door intensief onderling contact scherp houdt. Aanvankelijk wordt filosofie ervaren als een serie fascinerende paradoxen. Vervolgens ontwikkelen degenen met filosofische belangstelling conceptueel gereedschap om de paradoxen op te lossen. In een generaties bestrijkend proces verdicht zich het web van argumenten. Er ontstaan logici of kennistheoretici, deskundigen op het gebied van argumenten, die zich op de argumentatieve verbanden tussen ideeën concentreren. Telkens trekken drie tot zes posities per generatie - meer kan niet volgens Collins' wet van de kleine aantallen - de meeste aandacht. Zolang de sociale omstandigheden 'abstractiebevorderend' werken, neemt het niveau van abstractie en reflectie toe, terwijl er om de zoveel tijd paradigmawijzigingen ontstaan.

Daarmee zijn tegelijkertijd de voorwaarden voor stagnatie aangegeven. Als de autonomie van intellectuelen wordt aangetast; als het aandachtsveld te sterk gefragmenteerd raakt en er geen bezielend verband meer is, als de competitie in regelrechte rivaliteit omslaat en scholen zich naar buiten toe afsluiten, als er om wat voor reden dan ook vernietiging of ontwaarding van cultureel kapitaal optreedt, droogt de filosofische creativiteit op en neemt de creativiteit van intellectuelen een meer particularistische, sterker door de buitenwereld beïnvloede vorm aan.

Daarmee vervalt het tweede argument dat Philipse inbracht. Philipse verweet Collins een onwetenschappelijke houding. Collins zou slechts gepoogd hebben zijn theorie te bevestigen, in plaats haar, zoals een goed wetenschapper betaamt, te weerleggen. Ten eerste

vertonen de meeste wetenschappers zelden of nooit die houding. Ten tweede gaat het niet om een houding, maar om de vraag of een theorie weerlegbaar is. Wat dat laatste aangaat biedt Collins' theorie tal van aanknopingspunten voor toetsing en weerlegging. Men zou bijvoorbeeld kunnen nagaan of zijn voorspellingen over groei en stagnatie uitkomen of zijn uitspraken over het primaat van netwerken kunnen toetsen. Het kan zijn dat er op dat gebied tal van amenderingen noodzakelijk zijn, wie weet lukt het zelfs zijn theorie te weerleggen (meestal kan dat pas als er een alternatieve theorie is) maar je kunt niet zoals Philipse beweren dat Collins geen toetsbare uitspraken doet.

De institutionele omgeving

Tot slot het belangrijkste verwijt van Philipse. Philipse is van mening dat sociologen hooguit de vorm, maar nooit de inhoud van een gedachte kunnen verklaren. Ik denk dat hij gelijk heeft. Geldigheidsuitspraken zijn altijd vormoverstijgend. Sociologen kunnen verklaren wat ze willen, maar een verklaring is geen rechtvaardiging. Toch heeft de sociologische aandacht voor de relatie tussen filosofie en samenleving een aantal interessante gezichtspunten opgeleverd. Cruciaal in Collins' theorie is bijvoorbeeld de wijze waarop het intellectuele leven organisatorisch vorm krijgt: in kloosters, scholen, salons, aan het hof van een vorst, aan wetenschappelijke academiën of aan universiteiten. Als deze instituties om politieke of economische redenen veranderen of verdwijnen, als de organisatorische grenzen met de buitenwereld poreuzer of harder worden, wijzigt zich het aandachtsveld en moeten intellectuelen creatief met hun kapitaal omspringen om van de nieuwe kansen gebruik te maken. Hoe verhelderend deze aandacht voor de institutionele omgeving kan zijn, is te zien in de studie van Mario Biagioli naar het werk van Galileo Galilei.¹ Het feit dat een filosoof als Galilei werkzaam was aan het hof en het als zijn taak beschouwde eer en glorie voor zijn beschermheer te behalen, drukte een stempel op de wijze

V.I.n.r. Randall Collins, Johan Goudsblom, Jaap van Heerden, Herman Philipse / Foto's: Rien van der Leeden

waarop hij zich in het openbare leven presenteerde en zijn werk trachtte te rechtvaardigen. Hoffilosofen stelden zich over het algemeen agressiever op dan de filosofen die later lid werden van de wetenschappelijke academiën. Academics schreven afstandelijk en onpersoonlijk. Als gentlemen poogde men elkaar op bescheiden wijze van het eigen gelijk te overtuigen. Aan het hof daarentegen trachtte men juist met veel vertoon de tegenstander neer te sabelen. Hoffilosofen probeerden de vorst en zijn entourage ervan de overtuigen dat ze hun filosofische duels glansrijk hadden gewonnen, ter meerder eer en glorie van de koning. In wetenschappelijke academiën vocht men geen duels uit, maar trachtte men elkaar op ingehouden wijze te overtuigen, en richtte men zich op empirisch en experimenteel onderzoek. Centraal stond de collectieve verificatie van feiten. Aan het hof ging het om de eer van het individu. Vandaar dat filosofen aan het hof (ook als ze natuurfilosofie bedreven) hun bevindingen het liefst in de vorm van dialogen presenteerden of voor vinnige polemieken kozen, in plaats van voor een onpersoonlijke, droge rapportage van onderzochte feiten. Typerend is het verschil in stijl tussen Galilei (1564-1642) en een wetenschapper als Robert Boyle (1627-1691), een van de oprichters van de Royal Society. Galilei schreef dialogen in een flonkerende, polemische stijl. Zijn werken waren regelrechte duels. Hij was niet iemand die zijn stellingen voorzichtig poneerde en van allerlei kanttekeningen voorzag. Vandaar dat hij nauwelijks geïnteresseerd was in het moeizaam en geduldig verifiëren van feiten. Boyle daarentegen schreef geen dialogen, maar verhandelingen. Hij stelde zich sceptisch op tegenover zijn onderzoeksresultaten, wees voortdurend op de noodzaak van meer empirisch onderzoek en betoonde zich een voorstander van een probalistische kennistheorie. Galilei was een epistemisch individualist, Boyle stelde zijn hoop op validatie van kennis door de wetenschappelijke gemeenschap. Hij koos bewust voor een stijl van schrijven en voor een vorm van zelfpresentatie die het wetenschappelijke verkeer tussen wetenschappers onderling moest bevorderen. Galilei bedreef wetenschap in de ridderlijke, krijgslustige stijl van het hof, Boyle

schreef wetenschap voor zachtvaardige gentlemen die er een andere morele code en stijl van leven op nahielden. Op hun geldigheid getoetst, zijn de uitspraken van Galilei of Boyle vormoverstijgend, maar dat neemt niet weg dat hun stijlkeuzen en carrièreplanning een diepe invloed op hun werk en denken hadden.

Oude en nieuwe ideeën

Collins hamerde er in zijn werk en ook tijdens het debat op dat er geen enkel nieuw idee is geweest dat niet te herleiden viel tot het gedachtegoed dat er aan vooraf ging. Het probleem is niet dat hij daarmee gelijk heeft, maar dat hij altijd gelijk heeft. Hoe kan je anders de betekenis van nieuwe ideeën duidelijk maken dan in termen van de oude? Kom met iets nieuws en het zal altijd als reeds bekend door de geschiedenis worden ingehaald. Daar hebben we historici en sociologen voor. Maar op het moment zelf was het wel degelijk nieuw. Hoe denk je anders dat we weten wat oud is?

Zoals ik al zei, trekken omstreden uitspraken de meeste aandacht. Dit verslag is daar een zoveelste bewijs van. Of je met die aandacht tegelijk ook een goede reputatie vestigt, is daarmee nog niet gezegd. Volgens Randall Collins wordt dat pas na een paar generaties duidelijk.

Noot

1. Mario Biagioli - *Galileo Courtier : the practice of science in the culture of absolutism*. - Chicago : University of Chicago Press, 1993. - (Science and its conceptual foundations). - ISBN 0 226 04559 5

Drs. P. Pekelharing is verbonden aan de Leerstoelgroep Ethiek van de Afdeling Wijsbegeerte, Universiteit van Amsterdam

Dualisme in de lok

Eddy van Hijum

In maart van dit jaar is in vrijwel alle gemeenten het 'dualisme' ingevoerd. Eddy van Hijum sprak met hoogleraar staatsrecht Douwe-Jan Elzinga over deze poging tot reanimatie van de lokale democratie.

Het gaat niet goed met de lokale democratie. De opkomst bij lokale verkiezingen neemt af, evenals het aantal mensen dat actief is binnen een plaatselijke politieke partij. Bovendien duidt het toenemend aantal proteststemmen op een groeiende onvrede over de lokale politiek. Het vorige kabinet zag deze ontwikkelingen aanleiding om te bezien hoe het functioneren van de lokale democratie kan worden verbeterd. Er werd een Staatscommissie Dualisme en lokale democratie ingesteld, onder voorzitterschap van de Groningse hoogleraar staatsrecht Douwe-Jan Elzinga. Deze commissie bracht in 1999 een lijvig rapport uit met de titel *'De gemeente vernieuwt'*. Veel van de aanbevelingen uit dit rapport zijn begin dit jaar door regering en parlement overgenomen in de Wet dualisering gemeentebestuur.

Somber

Het rapport van de Staatscommissie schetst een uiterst somber beeld

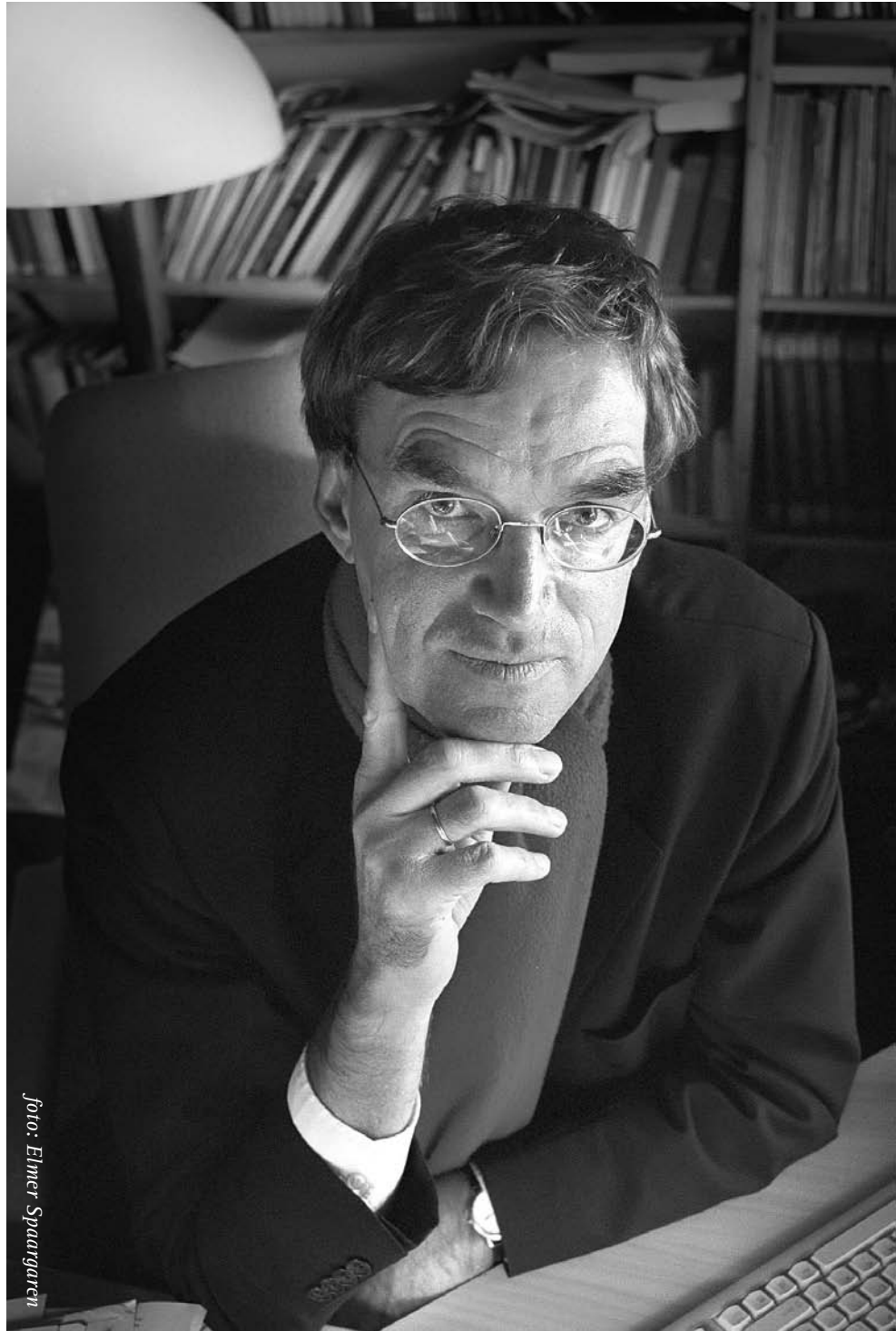

foto: Elmer Spaargaren

ale democratie

van de toestand van de lokale democratie. De lokale politiek is volgens de commissie sterk naar binnen gekeerd en nodigt niet uit tot participatie. 'Politieke partijen hebben zo weinig leden, dat er bijna sprake is van zelfbenoeming van raadsleden en wethouders', stelt Elzinga. "Partijen zijn lege organisaties geworden die steeds minder geworteld zijn in de lokale samenleving. Mede hierdoor voeren politici op hun gemeentehuizen een papieren oorlog die met de werkelijkheid van burgers maar weinig te maken heeft. Van inhoudelijk politiek debat is nauwelijks sprake". De uitbarstingen van onvrede tijdens de recente lokale en landelijke verkiezingen bevestigen volgens Elzinga eens te meer dat de gesloten politieke cultuur opengemaakt moet worden: 'De politiek kan niet langer schuilevinkje spelen. Er moet meer debat komen, er moet in het openbaar verantwoording worden afgelegd en actief worden gecontroleerd'.

Om de politieke cultuur te verlevendigen was het volgens de Staatscommissie noodzakelijk om de verhouding tussen college en gemeenteraad te dualiseren. Een dualistisch stelsel kent een duidelijke scheiding tussen de positie en bevoegdheden van de gemeenteraad en die van het college van burgemeester en wethouders. Het college is verantwoordelijk voor het bestuur van de gemeente. Alleen bij de vaststelling van de bredere kaders zoals bestemmingsplannen, de begroting en verordeningen heeft het college de expliciete instemming van de raad nodig. Wethouders maken niet langer deel uit van de gemeenteraad en mogen ook van buiten de gemeente worden aangetrokken. Raadsleden moeten zich vooral richten op hun controlerende en volksvertegenwoordigende taak. Dit betekent vooral: meer naar buiten gaan en contacten onderhouden met burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties.

Cultuur

Er is wel kritiek geuit op de impliciete veronderstelling van de Staatscommissie dat een verandering van de politieke cultuur alleen te bereiken valt door de bestuursstructuur te veranderen. Elzinga vindt deze kritiek niet terecht. 'Wij hebben onszelf intensief de vraag gesteld hoe we een cultuurverandering tussen de oren van mensen kunnen krijgen. Ik ben er van overtuigd dat we de betrokkenen alleen in beweging krijgen door hen in een nieuwe setting te plaatsen. Dat

leidt automatisch tot reflectie op rollen en het eigen gedrag. En dit zie je in de praktijk nu ook gebeuren. Er zijn verschillende gemeenten waar de raad zich actief oriënteert op de nieuwe mogelijkheden, zoals het bepalen van de raadsagenda en het betrekken van burgers'. Wel constateert Elzinga dat veel gemeenten ruim een half jaar na de invoering van het dualisme nog worstelen met nieuwe situatie. "Invoering van het dualisme vraagt om meer dan het aanpassen van de regeltjes en het aanstellen van een griffier. Ik denk dat het verstandig is dat raad en college met een zekere regelmaat samen rond de tafel gaan zitten, even afstand nemen en bezien hoe het verder moet".

Uiteindelijk kan de dualisering volgens Elzinga leiden tot een grotere zichtbaarheid en herkenbaarheid van het lokaal bestuur. 'Zowel het college als de raad worden gedwongen zich te oriënteren op de samenleving', zegt hij. 'Het college moet op interactieve wijze besturen, door goed overleg te voeren met burgers, organisaties en bestuurlijke partners. Ook zie je dat wethouders steeds vaker op wijkniveau met burgers samenwerken aan leefbare wijken en buurten. Raadsleden moeten zich minder afhankelijk maken van informatie van het college en meer gaan leunen op eigen waarnemingen en contacten in de samenleving'. Elzinga onderkent dat er een zeker risico bestaat dat college en gemeenteraad hierdoor in gescheiden werelden terechtkomen. 'Het bestuur van een gemeente is natuurlijk niet gediend met een permanente oorlog tussen raad en college. Het gaat er om een nieuwe balans te vinden, waarbij college en gemeenteraad vanuit hun eigen verantwoordelijkheden afwegingen maken. Maar het politieke spel moet wel gespeeld worden'.

Beleidsvrijheid

Om afwegingen te kunnen maken is het nodig dat er op lokaal niveau iets te kiezen valt. De Staatscommissie pleitte daarom voor een vergroting van de gemeentelijke beleidsvrijheid. Het nieuwe kabinet lijkt echter niet van plan om bevoegdheden en middelen over te dragen aan gemeenten. 'Voorgaande kabinetten hadden steeds goede voornemens tot decentralisatie op gebieden als ruimtelijke ontwikkeling, onderwijs en welzijn', signaleert Elzinga, 'maar bij dit kabinet zie ik dat niet terug'. In de voornemens tot deregulering en het terugdringen van de bureaucratie heeft hij evenmin veel fiducia. 'Afschaffing van regels leidt niet automatisch

voor een rechtstreeks gekozen burgemeester in de vier grote steden en voor keuzevrijheid in middelgrote gemeenten. De burgemeester zou zich evenwel niet moeten ontwikkelen tot een politieke figuur, maar zijn onafhankelijke en eigenstandige positie moeten behouden. Het vorige kabinet nam dit voorstel niet over. Het nieuwe kabinet ziet de rechtstreeks gekozen burgemeester wel zitten. 'Een volkomen losse flodder', noemt Elzinga de passage hierover in het Strategisch Akkoord. 'Er zit geen enkele filosofie achter, er is niet gekeken naar de samenhang met het totale bestuursstelsel. Behoudt de burgemeester zijn eigenstandige positie, of wordt het een politieke figuur die zijn eigen wethoudersploeg samenstelt?'

Toch kan hij zich wel voorstellen dat het er uiteindelijk van komt. 'De staatscommissie heeft voor de geleidelijke weg gekozen. Onze

tot meer keuzevrijheid, zeker niet als er tegelijkertijd wordt bezuinigd. Het gevaar is dat er per saldo meer problemen dan vrijheden worden gedecentraliseerd'. Ook de voorgenomen afschaffing van de gemeentelijke onroerende zaakbelasting (OZB) – en daarmee van het grootste deel van het lokale belastinggebied – is Elzinga een doorn in het oog. 'Gemeenten kunnen dan alleen nog maar hun hand ophouden bij het rijk. Er is bovendien helemaal geen sprake van lastenverlichting, aangezien gemeenten via het Gemeentefonds financieel volledig worden gecompenseerd'.

Burger

Opvallend is dat de Staatscommissie in zijn poging om het functioneren van de lokale democratie te verbeteren geen aandacht besteedt aan de verwachtingen van de burger. Is een deel van het probleem van de kloof tussen burger en gemeente immers niet dat burgers steeds minder accepteren van de overheid, zeker ook op het concrete lokale niveau? 'Natuurlijk is ook de betrokkenheid van burgers van groot belang voor het functioneren van de lokale democratie', stelt Elzinga. 'Maar je raakt hier aan culturele ontwikkelingen, zoals individualisering, secularisatie en het calculerende gedrag van burgers, die nauwelijks te beïnvloeden zijn. Je kunt je bovendien afvragen of dat een taak is van de overheid. Wat we tot op zekere hoogte wel kunnen beïnvloeden is de politieke cultuur. Die moet uitnodigend zijn en voldoende mogelijkheden bieden voor participatie'.

Burgemeester

Over de positie en de aanstellingswijze van de burgemeester kon de Staatscommissie het niet eens worden. Een meerderheid van de commissie pleitte

variant van de gekozen burgemeester paste in de bestaande traditie van de burgemeester die boven het politieke gekrakeel van alledag staat. De keuze voor een nog scherper dualistisch model vond de commissie niet nodig. Maar als de huidige maatregelen tot onvoldoende resultaat leiden, dan kom je op termijn onherroepelijk terecht op vormen van lokale democratie die meer op personen gericht zijn'.

Personen

Dit laatste roept de vraag op of het dualisme niet gewoon een tussenstap is in de overgang naar een personenstelsel. Het oude stelsel, dat was gericht op consensus en collegiaal bestuur, lijkt stap voor stap te worden ingewisseld voor een stelsel waarin het draait om de populariteit van individuen. Maar is het in landen met een dergelijk stelsel aantoonbaar beter gesteld met de herkenbaarheid van de politiek en met de betrokkenheid van burgers? 'In sommige andere landen is wel degelijk sprake van meer politisering op lokaal niveau en van hogere opkomsten bij lokale verkiezingen', stelt Elzinga. 'Maar het is zeker niet zo dat een ander stelsel automatisch leidt tot betere resultaten. Dualisering is in zekere zin een sprong in het duister. We hopen dat door de ontvlechting van rollen meer discussie ontstaat tussen raad en college, en tussen fracties onderling. De politiek krijgt hiermee een laatste kans. Maar we zijn uiteindelijk afhankelijk van wat de mensen er zelf van maken'.

Literatuur

Staatscommissie Dualisme en lokale democratie – *De gemeente vernieuwt*. – Den Haag : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 1999. – ISBN 9014065264
Zie ook: <http://www.verniewingimpuls.nl/>

BAANBREKERS

Cisca Joldersma

Studeerde: bestuurskunde, Twente

Voorheen: universitair hoofddocent Beleids- en
organisatiewetenschap, Tilburg

Tegenwoordig: Tweede-Kamerlid

‘Meteen na de val van het kabinet merkte ik: de verkiezingen zijn begonnen. De zaak wordt nu steeds verder gepolitiseerd. Dat groepsproces is voor mij, als sociale wetenschapper, prachtig om te zien.’

Cisca Joldersma (38 jaar) is sinds 15 mei 2002 geen wetenschapper meer, maar lid van de Tweede Kamer. Voor het CDA stond ze op plek 28 van de kieslijst. Daarvoor was ze universitair hoofddocent in Tilburg na onder andere een studie bestuurskunde in Twente.

Waarom het CDA?

‘Ik kan me geen andere partij voorstellen. Voor mij betekent het CDA het goede evenwicht tussen overheid en markt. Mijn vader was lid van de ARP en tijdens mijn studie zat ik al bij het CDJA, de jongerenafdeling. Later vroeg de afdeling in Tilburg of ik daar actief wilde worden. Ik zie het christendom als inspiratiebron. Wij waren thuis met vijf meiden en we waren gewend kritisch te discussiëren over hoe we in het leven stonden. In een gezin met broers wordt misschien gevochten over meningsverschillen, bij ons ging dat met woorden.’

‘Mijn beeld van de politiek is veranderd sinds ik zelf in de Kamer zit. Toen ik nog aan de universiteit werkte, zag ik dat wereldje toch meer als een groep mensen die op feestjes rondlopen en daar dingen met elkaar bespreken. Nu zie ik dat het merendeels hardwerkende politici zijn met een hoop dossierkennis.

Ik heb in mijn beleidsportefeuille onder meer de onderwerpen wetenschapsbeleid, rechtshulp aan slachtoffers en de geestelijke gezondheidszorg. Natuurlijk heb ik, door mijn wetenschappelijk verleden, wel eens een andere kijk op de dingen. Fundamenteel onderzoek

‘Een politiek betoog staat dichterbij je hart’

bijvoorbeeld zie ik als iets heel belangrijks. Onderzoek kan soms juist van grote waarde zijn als er niet direct een resultaat of een toepassing bij hoort. Ik ben het dan ook niet eens met staatssecretaris Nijs’ visie op hoger onderwijs. Die gaat veel te veel richting markt. Onderwijs is niet zoiets als een auto die je koopt en later terugbetaalt.’

‘Ergens blijf ik toch wetenschapper: ik ben gewend eerst met argumenten te komen om vervolgens een conclusie te trekken. In de politiek wordt die volgorde vaak omgedraaid. En vaak ontbreken de argumenten zelfs helemaal. Neem nou zo’n discussie over differentiatie van het collegegeld. (Het CDA is voorstander van een gelijk collegegeld voor iedereen.) Die discussie wordt heel erg in termen van ‘voor’ of ‘tegen’ gevoerd in plaats van ‘waarom’. Mijn wetenschappelijke instinct zegt me dan dat we niet diep genoeg op de materie ingaan.

Ook merk ik dat zaken die in de wetenschap een detail worden genoemd, in de politiek een hot item kunnen zijn. Laatst was er in Amsterdam een busproject gestart voor mensen die verward zijn en direct psychische hulp nodig hebben. Dat kwam in alle media en er werden Kamervragen over gesteld. Terwijl ik dan denk: dat is alleen nog maar een experiment van de gemeente Amsterdam. Zulke Kamervragen zijn puur bedoeld om te scoren.

Waar ik wel eens boos om word, zijn mensen die hun standpunt verdraaien. A wordt zomaar B als het zo uitkomt. Je moet trouwens überhaupt erg op je woorden passen, want voor je het weet word je ergens op teruggepakt. Vooral door de pers ben ik iets voorzichtiger geworden.’

‘Maar de politiek heeft ook voordelen. Ik moest laatst een lezing houden, en ik merkte: nu moet ik de mensen echt boeien. Geen analytische beschouwingen. Ik hoef niet neutraal te zijn aan alle kanten. Een politiek betoog mag best subjectief zijn en staat dus vaak dichterbij je hart. Ik kan me nu om bepaalde zaken druk maken die niet op de wetenschap zijn gestoeld.’

‘Het is inderdaad wel onverwacht dat het kabinet al zo snel viel. Maar dat weet je als je voor de politiek gaat: de ontwikkelingen kunnen razendsnel de andere kant opgaan. Ik loop niet vooruit op de volgende verkiezingen. Voorlopig voel ik me nog steeds een echt Kamerlid.’

Femke Molenaar (redacteur Facta)

Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter

Neue weltpolitische Ökonomie
Ulrich Beck
Frankfurt am Main : Suhrkamp,
2002. – 478 p. – ISBN 3 518 41362
7. – €20,00

'Noch kan het oude spel worden voortgezet, noch zijn de nieuwe spelregels vastgesteld'. Met deze woorden karakteriseert Ulrich Beck in zijn tot nog toe beste boek kernachtig de politieke situatie van het moment. Onder het oude spel verstaat hij de politiek die geënt is op de soevereiniteit van de nationale staat. In het tijdperk van de globalisering wordt deze soevereiniteit echter ondermijnd, en is men op zoek naar nieuwe spelregels. De vraag is wie de meeste macht heeft om te bepalen welke regels dit zullen zijn. Een anders-globalist verwoordt deze problematiek als volgt: 'Degenen die we gekozen hebben, hebben geen macht en degenen die de macht hebben, hebben we niet gekozen'.

Elder Care, Old-Age Security and Social Change in Rural Yogyakarta, Indonesia

Iris N. Keasberry
Wageningen : Wageningen
University, 2002. –407 p. – ISBN 90
5808 724 7. – €32,00

Ook in Indonesië zal de vergrijzing zich op termijn doorzetten. Naar verwachting zal het oudere deel van de bevolking voor 2025 met 191 procent toenemen. Tegen deze achtergrond heeft Iris Keasberry de leefomstandigheden en zorgarrangementen van ouderen in de dorpen Kebonagung en Giriwungu op het platteland van de Javanse provincie Yogyakarta onder de loep genomen. De traditie wil dat Javaanse kinderen voor hun ouders zorgen, zeker wanneer zij ziek zijn of niet meer werken. Deze traditie staat echter onder druk,

omdat de familie kleiner wordt, familieleden verder uit elkaar wonen en vrouwen steeds vaker buitenshuis werken. De nauwgezette beschrijving van de leefwereld in de twee dorpen wordt verhelderd aan de hand van noties uit de zorgethiek van Joan Tronto.

Het gokprobleem

Verzelfstandiging van vermaak
Sytze Kingma
Amsterdam : Rozenberg, 2002.
– 457 p. – ISBN 90 5170 627 8.
– €29,90

Veel sociologen beschouwen de geschiedenis als een proces van differentiatie, d.w.z. het opsplitsen van de samenleving in relatief autonome delen. In de geest van deze differentiatiegedachte wijst Sytze Kingma erop dat de wereld van het gokken zich

in de laatste decennia verzelfstandigd heeft tot een gereguleerde economische sector. Hij ziet gokken als een vraagstuk van de verbeelding, organisatie en verschijning. Zo onderzoekt hij hoe in film en literatuur (James Bond en Dostojevski) uitdrukking wordt gegeven aan het gokken, hoe de politiek via wetgeving vorm geeft aan de gokcultuur en hoe concrete verschijningsvormen van het gokcomplex zich in Holland Casino te Nijmegen manifesteren. In theoretisch opzicht is zijn rijk en leeswaardig boek de zoveelste poging om Marx en Weber met elkaar te verzoenen. De verzelfstandiging van de wereld van het gokken is immers een kwestie van economisering (Marx) en cultivering (Weber), d.w.z. de opkomst van een nieuwe markt en de regulering ervan.

Ervaren pioniers

Omgaan met twijfel in de intensive care voor pasgeboren
Jessica Mesman
Amsterdam : Aksant, 2002. – 209
p. – ISBN 90 5250 058 9. – €17,50

In een academisch ziekenhuis is de afdeling neonatologie gespecialiseerd in de zorg en behandeling van pasgeboren kinderen. Jessica Mesman presenteert in dit prachtige boek de bevindingen van haar participerende observatie in de 'intensive care units' van een Amerikaanse en Nederlandse afdeling neonatologie. Hier liggen kinderen die als gevolg van complicaties bij de bevalling, aangeboren afwijkingen, infecties of vroeggeboorte ernstig ziek zijn, in couveuses. De medische handelingen die daar worden verricht, zijn bijzonder interessant omdat ze door de inzet van nieuwe technologie aan het front van de wetenschap plaatsvinden en ze allerlei ethische vragen oproepen. Vandaar dat de artsen en verpleegkundigen die er werken door Mesman treffend 'ervaren pioniers' worden genoemd. Zij is echter zelf ook een pionier omdat ze door de manier waarop ze haar onderzoek heeft opgetekend voor de medische sociologie nieuwe vragen opwerpt.

Environmental Dilemmas and Policy Design

Huib Pellikaan & Robert J. van der Veen
Cambridge : Cambridge University
Press, 2002. – 247 p. – ISBN 0 521
62764 8. – €34,50

Zet op het terrein van het milieubeleid de door het milieubeleid van het ministerie van VROM beoogde zelfregulering zoden aan de dijk? Deze vraag ligt ten grondslag aan het onderzoek van Huib Pellikaan en Robert J. van der Veen naar het commitment van burgers ten aanzien van de milieuproblematiek. De rational choice-theorie dient hen bij het analyseren van de resultaten van een groot surveyonderzoek. Hoewel de overheid met de idee van

SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen, Plantage Muidersgracht 4, 1018 TV Amsterdam
tel. 020 5270600, fax 020 6229430
e-mail: siswo@siswo.uva.nl
internet: <http://www.siswo.nl>

zelfregulering een beroep doet op de eigen verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven, leert de theoriegeleide logica van collectief handelen dat zij daar nauwelijks toe te porren zijn. Deugt deze logica niet of moet het beleid van de overheid op de helling? Deze vraag wordt in het boek op een niet-triviale wijze beantwoord.

Stedelijke bewegingsruimte

Over veranderingen in stad en land
G.A. van der Knaap
Den Haag : Sdu Uitgevers, 2002.
- 210 p. - ISBN 90 12 09695 2,
€29,50

Aangezien stedelijke levensstijlen zelfs in de rurale gebieden van Friesland en Limburg te vinden zijn en de economie een meer internationaal karakter heeft gekregen, is het niet zinvol om de klassieke tweedeling tussen stad en land te handhaven. Toch heeft deze tweedeling een institutionele vertaling gevonden in de departementale scheiding tussen het ministerie van VROM (gericht op 'stedelijke ontwikkeling') en het ministerie van LNV (gericht op 'groene ruimte'). Beide ministeries denken anders over de vraag hoe met de relatie tussen stad en beleid moet worden omgegaan. Ten behoeve van een meer coherent beleid heeft de WRR over deze relatie een onderzoeksprogramma op de rails gezet. In deze voortreffelijke deelstudie wordt nader ingegaan op o.a. de ruimtelijke bindingen die mensen met verschillende levensstijlen aangaan, de ruimtelijke organisatie van het bedrijfsleven en de impact van technologische vernieuwing van transportsystemen op de stedelijke ontwikkeling. G.A. van der Knaap concludeert dat de overheid met haar ruimtelijk beleid afstand moet nemen van sturing op uitkomsten met bestemmingsplannen en zich meer moet richten op een indirecte sturing op hoofdlijnen van het proces.

Bijeenkomsten

10 januari, 15.00 uur

Lezing De Swaan
Locatie: de Burcht, Amsterdam
Op 10 januari houdt prof. dr. Abram de Swaan een lezing over:
'Europees beleid zonder Europese politiek.'
De lezing wordt van 15.00 - 16.00 uur in de Bondsraadzaal van de Burcht, Henri Polaklaan 9 te Amsterdam gehouden. Na afloop is er in het nabijgelegen SISWO-gebouw een Nieuwjaarsborrel. Toegang: gratis.

22 januari 2003

Debat: Een onzeker bestaan
Locatie: de Burcht, Amsterdam
SISWO organiseert in samenwerking met de Burcht een debatmiddag naar aanleiding van

het onlangs bij SISWO verschenen rapport: Een onzeker bestaan, de sociale zekerheid op het breukvlak van twee eeuwen. Centraal staat de vraag of de vrijheid die steeds meer werknemers hebben om hun werk naar eigen inzicht in te vullen ook betekent dat de werknemer zelf de verantwoordelijkheid draagt voor bijvoorbeeld werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Dat zou vérstrekkende gevolgen voor de sociale zekerheid kunnen hebben, want veel mensen zullen een eigen verzekering tegen sociale risico's afsluiten. Maar is het wel wenselijk als uiteindelijk alleen mensen die over voldoende geld beschikken, een verzekering kunnen afsluiten. Het stelsel van sociale zekerheid staat dan ook voor een uitdaging om een balans te vinden tussen individuele keuzevrijheid en verantwoordelijkheid en verplichte solidariteit. Sprekers: prof. dr. Paul Schnabel, prof. dr. Erik de Gier; locatie: Bondsraadzaal van het Vakbondsmuseum, Henri Polaklaan 9, Amsterdam. De deelname is gratis. Opgave en informatie: Marycke Borghardt, tel. 020 5270629, e-mail: borghardt@siswo.uva.nl

Facta en de SISWO-relaties

In de vorige aflevering van Facta troffen de lezers die het blad tot dusverre kosteloos als lid van een SISWO-werkverband of als SISWO-relatie ontvangen, een brief van de uitgevers aan met de mededeling dat die kosteloze toezending met ingang van het nieuwe jaar wordt gestaakt. Om Facta ook in 2003 te ontvangen, dienen zij zich bij Van Gorcum te abonneren tegen een speciale ledenprijs van €35,-.

Ja, ik wil Facta blijven ontvangen en betaal met ingang van 1 januari 2003 de speciale prijs van €35,-

Naam

Functie

Adres

Postcode en plaats

.....

Datum..... Handtekening

Stuur de bon naar: Koninklijke Van Gorcum BV, Antwoordnummer 3, 9400 VB Assen (postzegel is niet nodig)

CA/SNWS

Antropologische Beroepsvereniging CA/SNWS, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430, e-mail: jansenj@fsw.LeidenUniv.nl

Bestuur

Prof. dr. Peter Geschiere (zie ook de rubriek Personalialia) is benoemd tot interim-voorzitter van de Vereniging. De leden zullen binnenkort worden aangeschreven voor een ledenvergadering (waarschijnlijk in maart) waarin de nieuwe voorzitter wordt gekozen. Kent u geschikte kandidaten of wilt u uzelf kandidaat stellen, neemt u dan contact op met Jan Jansen, secretaris CA/SNWS, e-mail: jansenj@fsw.LeidenUniv.nl.

NKWP

NKWP-secretariaat: Dr. B. Reinalda, School voor Bestuurswetenschappen, Faculteit der Beleidswetenschappen, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen, e-mail: nkwp@politicologie.nl; internet: www.politicologie.nl

Politicologenetmaal 2003

Het jaarlijkse politicologenetmaal vindt op 22 en 23 mei 2003 plaats in Dordrecht. Net zoals vorig jaar organiseert de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek het etmaal in samenwerking met het Vlaams Politologisch Instituut. De meest werkgroepen zullen een Vlaams-Nederland karakter hebben. In januari verschijnt het volledige programma. Verdere inlichtingen: Ph van Praag

(e-mail: vanpraag@pscw.uva.nl) of Marc Hooghe (e-mail: Marc.Hooghe@vub.ac.be).

Sectie Praktijk Politicologie

Het bestuur van de sectie praktijkpoliticologen ondergaat enkele personele wisselingen. Jan Hoekema draagt na ruim 6 jaar het voorzitterschap van de sectie over aan Jet Bussemaker. Ook Mario Damen verlaat, wegens vertrek naar het buitenland, het sectiebestuur. Zijn plaats wordt ingenomen door Marloes Krom, werkzaam op het Ministerie van Economische Zaken. De sectie kan nog steeds versterking gebruiken. Gezocht wordt daarom een enthousiast bestuurslid dat bij wil dragen aan de organisatie van activiteiten. Informatie bij Willeke van Staalduinen, e-mail: wilstaal@zonnet.nl.

NSV

NSV, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430, e-mail: l.vandijk@nivel.nl

Vierde NSV/VVS Marktdag Sociologie

Op 22 mei 2003 organiseren de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV) en de Vlaamse Vereniging voor Sociologie (VVS) voor de vierde keer de Marktdag Sociologie. Op de website <http://www.sociologie.be/marktdag> is de call for papers voor de Marktdag te vinden. Papervoorstellen (max. 300 woorden) kunnen tot 15 januari 2003 worden ingediend. Het algemene e-mailadres voor informatie over de Marktdag is marktdag@its.kun.nl. Voor alle communicatie m.b.t. de Marktdag is Babette Arends (ITS) contactpersoon, e-mail: b.arends@its.kun.nl

Jonge Onderzoekersdag over Diversiteit

Amsterdam, 19 maart 2003 (SISWO)
Voor de vierde keer organiseren SISWO en de Nederlandse Onderzoekschool Vrouwenstudies een dag voor promovendi op het terrein van vrouwenstudies, genderstudies en andere onderzoeksvelden waarin diversiteit centraal staat. Deadline papervoorstel (250 woorden): 16 december 2002. Informatie: Carolien Bouw, SISWO, tel. 020 5270638, e-mail bouw@siswo.uva.nl of Trude Oorschot, Nederlandse Onderzoekschool Vrouwenstudies, tel. 030 2536001, e-mail nov@let.uu.nl

Fourth International Amsterdam Conference on Multilevel Analysis

Amsterdam, 28-29 april 2003 (SISWO)
You are invited to submit abstracts for contributed presentations. Abstracts of 10 to 50 lines of text can be submitted until February 1, 2003. Abstracts should be sent as an ASCII file (not in a different word processor format!!) by email to "multilevel conference" b.e.g.dol@ppsw.rug.nl, or postal mail to: Multilevel Conference, B.E.G. Dol, Dept. of Sociology, University of Groningen, Grote Rozenstraat 31, 9712 TG Groningen.

Marktdag Nederlandse Vereniging voor Kriminologie (NVK)

Amsterdam, 23 mei 2003
Call for papers: voor 20 december 2002. Inlichtingen inhoudelijk: Mw.dr. K. Wittebrood, tel. 070 3407808 e-mail k.wittebrood@scp.nl. Organisatorisch: SISWO, Marycke Borghardt, tel. 020 5270629, e-mail: borghardt@siswo.uva.nl.

The good, the bad and the irrelevant

The user and the future of information and communication technologies
Helsinki, 3-5 september 2003
Detailed submission directions will be available at <http://www.cost269.org/conference.html>. Abstracts should be 300-600 words. Deadline for abstract submission: 15th March 2003.

Agenda

Bijeenkomsten in binnen- en buitenland zijn te vinden in de agenda op de Website Maatschappijwetenschappen: <http://www.maatschappijwetenschappen.nl>. U kunt daar doorklikken naar de sites van de bijeenkomsten.